

วารสาร
ประวัติศาสตร์
ธรรมศาสตร์

THE THAMMASAT

**JOURNAL
OF
HISTORY**

ศึกชิง “กัมพูชา” และ “ซาเตียน”
ระหว่างราชสำนักสยามและตระกูลเหงวียน
ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19
The Contestation over the Indochinese Peninsula between
the Siamese Court and the Nguyễn Lord from
the Late Eighteenth Century to the Early Nineteenth Century

สุเจน กรรพฤทธิ
Sujane Kanparit

นิสิตปริญญาโท
สาขาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
E-mail: helveglino@hotmail.com

บทคัดย่อ

ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ต่อเนื่องจนถึงช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อทางประวัติศาสตร์ของบรรดาศาสน์จาร์ตบนแผ่นดินใหญ่ ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาใน ค.ศ. 1767 ก่อเกิดสภาวะ “สูญญากาศ” ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ห้วงเวลานั้นเองที่พระยาตาก (สิน) รวบรวมผู้คนทางภาคตะวันออกเฉียงของสยาม ขับไล่กองทัพอังวะและสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแห่งใหม่ หนึ่งในนโยบายฟื้นฟูราชอาณาจักรสยามของพระเจ้าตากสิน คือขยายอำนาจไปทางทิศตะวันออกเฉียงในพื้นที่ที่ปัจจุบันคือประเทศกัมพูชาและบริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ผลคือการเผชิญหน้ากับอำนาจตระกูลเหงวียน (Nguyễn) ที่ขยายอิทธิพลมายังพื้นที่ดังกล่าว ในระยะการเผชิญหน้านั้นมีเหตุการณ์เกิดขึ้นมากมาย อังตระกูลเหงวียนเผชิญกับขบวนการตี้ยีงทำให้ขยายอิทธิพลที่กำลังซบเซากับสยามเปลี่ยนไป ที่ผ่านมาประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทยและเวียดนามกล่าวถึงเรื่องนี้จากมุมมองของตนเป็นหลัก งานศึกษาเรื่องนี้ในลักษณะเปรียบเทียบหลักฐานไทยกับเวียดนามยังมีจำนวนน้อย งานวิจัยชิ้นนี้ใช้หลักฐานเวียดนามที่ยังไม่ค่อยถูกนำมาอ้างอิงคือ บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรด่ายนาม บันทึกตระกูลหมัก บันทึกแห่งชาตังห์ ซึ่งเป็นหลักฐานชั้นต้นภาษาเวียดนามร่วมสมัยกับเหตุการณ์ โดยประเด็นหลักในการศึกษา ได้แก่ ประการแรก เหตุใดสยามและตระกูลเหงวียนจึงพยายามขยายอิทธิพลของตนเข้าไปในพื้นที่ดังกล่าว ประการที่สอง หลักฐานเวียดนามรับรู้และมีมุมมองต่อการที่สยามรุกเข้าไปในเขตปากแม่น้ำโขงอย่างไร นอกจากนี้ยังพยายามเชื่อมโยงและต่อภาพที่สมบูรณของศึกครั้งนี้จากหลักฐานที่เกี่ยวข้องในหลายภาษา

คำสำคัญ: กัมพูชา, ฮาเตียน, พระเจ้าตากสิน, สยาม, ตระกูลเหงวียน, พระเจ้าตากสิน

Abstract

Between the late Eighteenth century and the early Nineteenth-century, it represented the chaotic period in mainland Southeast Asia. The Fall of Ayutthaya in 1767 brought about the interregnum in the Chaophraya basin. During this time, the Siamese Court was struggling to restore the kingdom after the fall of Ayutthaya (1351-1767 AD) to Inwa (Burmese) troops (in 1767 AD). In the wake of this defeat, Taksin, one of the general, was able to amass the military troops and drove the remaining Inwa army out. He eventually established a new capital at Thonburi. His policy to restore the Siamese power was the power expansion to the east where is the current area of Cambodia and the Mekong delta. This policy unavoidably brought about the confrontation with the Nguyễn family whom was also expanding the power to that area. However, the emergence of Tây Sơn movement to fight against the Nguyễn lords was the critical point that shifted the policy in confronting with Siam. Historiographically, the national histories of both Thailand and Vietnam are mainly presented from their own perspectives. The comparative studies between Thai and Vietnamese sources are rarely found. This paper chiefly utilizes Vietnamese primary sources, which have not been referred in Thai works i.e., the true record of the Great South (Đại Nam thực lục), the genealogy of the Mạc family of Hà Tiên (Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị giaphả) and Gia Định gazetteer (Gia Định thành thông chí). The purposes of this paper are that to answer 1) why Siamese court and the Nguyễn family attempted to expand their power in the Indochinese Peninsula; 2) how the Vietnamese perceived the Siamese aggression at the Mekong delta. Furthermore, this study also tries to knit this warfare from the related multi-language sources.

Keywords: Cambodia, Hà-Tiên, Taksin, the Siamese court, the Nguyễn family, Vietnam.

1. บทนำ

ระหว่างปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นช่วงเวลา “หัวเลี้ยวหัวต่อ” ของรัฐจารีตบนแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในเวียดนามขุนนางตระกูลจิ่งห์ (Trinh lords) มีอำนาจปกครองภาคเหนือโดยควบคุมอำนาจของจักรพรรดิราชวงศ์เล (Lê Dynasty) อย่างเบ็ดเสร็จขณะที่ในภาคกลางมีขุนนางตระกูลเหงวียน (Nguyễn lords) ควบคุมอำนาจและยังได้พยายามขยายอำนาจลงมาตามชายฝั่งทะเลภายใต้นโยบาย “มุ่งลงใต้” (Nam Tiến policy) อีกด้วย อย่างไรก็ตามอิทธิพลของตระกูลเหงวียนก็ไปไม่ถึงชายฝั่งอ่าวไทยและแหลมกำเมา (Cà Mau-แหลมญวน) จุดใต้สุดของคาบสมุทรมอินโดจีน แต่ถึงอย่างนั้นเจ้าตระกูลเหงวียนก็พยายามแทรกแซงการเมืองในราชสำนักกัมพูชาและแผ่อิทธิพลเหนือที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงอยู่ตลอด

ก่อนที่สถานะ “สงบศึกชั่วคราว” ระหว่างตระกูลจิ่งห์กับตระกูลเหงวียนที่มีมาตั้งแต่ ค.ศ. 1672 จะยุติลงจากการเคลื่อนไหวของขบวนการเตยเซิน (Tây Sơn Movement) ที่เกิดขึ้นในเขตการปกครองของเจ้าตระกูลเหงวียน ขบวนการนี้เริ่มก่อตัวขึ้นใน ค.ศ. 1771 ที่เมืองกุยญีญ (Qui Nhơn)¹ ขบวนการนี้ต่อต้านการปกครองและการเก็บภาษีของตระกูลเหงวียน มีผู้เข้าร่วมขบวนการนี้มากขึ้นเรื่อยๆ จนกลายเป็นภัยคุกคามที่ส่งผลกระทบต่ออำนาจเจ้าตระกูลเหงวียนจนต้องย้ายจากราชสำนักที่เมืองฝูซวน (Phú Xuân-เว้) ไปตั้งรับที่ซาตังห์ (Gia Định-ไซ่ง่อน

¹ ปัจจุบันคือเมืองเอกจังหวัดบิ่งหิ่งหึ่งซึ่งอยู่ทางภาคใต้ของเวียดนาม

โไฮจิมินห์ซิติ์) เมืองสำคัญที่อยู่ใกล้ที่ราบสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง² ต่อมาขบวนการเตียบเซินปราบขุนนางตระกูลจิ้งห์ ล้มราชวงศ์เลและสถาปนาราชวงศ์เตียบเซินได้สำเร็จจนปกครองพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นเวียดนามในปัจจุบัน ได้ยกเว้นบริเวณปากแม่น้ำโขงที่อยู่ในความควบคุมของเหงวียนฟุกแองห์ (Nguyễn Phúc Ánh / องค์เชียงสี่อ) เชื้อสายตระกูลเหงวียนเพียงคนเดียวที่เหลือรอดจากการโจมตีของขบวนการเตียบเซิน

ในกัมพูชา สงครามกลางเมืองที่เกิดบ่อยครั้งจากการแย่งชิงราชบัลลังก์ทำให้ราชสำนักกัมพูชาไม่สนใจพื้นที่สามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงคำโคลก (KramSrok-Law of the land) กฎหมายกัมพูชาที่ตราใน ค.ศ.1693 สมัยกรุงอุดงคัมซัยเป็นราชธานี ให้ข้อมูลว่าปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ต่อเนื่องไปจนถึงลวดคริสต์ศตวรรษที่ 18 ไม่ปรากฏชื่อฮาเตียนแต่อย่างใด แต่ปรากฏใน ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา ว่ายศเจ้าเมืองที่ปกครองเมือง “เปียม” (Peam) นั้นมีราชทินนามเป็น “ออกญา” และ “ราชาเศรษฐี” โดยราชทินนามหลังนั้นปรากฏในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 ในตอนนั้น ราชสำนักกัมพูชาไม่สนใจการค้าขายบริเวณ

² Keith W. Taylor, *A History of the Vietnamese* (Cambridge: Cambridge University Press, 2013), 312-318. นับตั้งแต่ศตวรรษ1620 ผู้ปกครองตระกูลเหงวียน คือ เหงวียนฟุกงวียน (Nguyễn Phúc Nguyễn) ปฏิเสธที่จะส่งรายได้จากภาษีสู่ห้องพระคลังที่กรุงฮานอยทำให้เกิดการเผชิญหน้าทางทหารระหว่างตระกูลเหงวียนกับตระกูลจิ้งห์นับครั้งไม่ถ้วน ตระกูลจิ้งห์เริ่มโจมตีก่อนใน ค.ศ. 1627 โดยมีชื่อได้เปรียบคือมีกองทัพที่ผ่านการฝึกฝนอย่างดี ขณะที่ตระกูลเหงวียนใช้ภูมิประเทศทางใต้ตั้งรับการบุก สงครามสร้างความสูญเสียให้ทั้งสองฝ่าย การรบกันครั้งสุดท้ายเกิดขึ้นใน ค.ศ. 1672 หลังจากนั้นก็ใช้แม่น้ำแฉงห์ (Gianh) แบ่งเขตอิทธิพล สถานการณ์นี้อาจเทียบได้กับการหยุดยั้งในยุคปัจจุบัน ภาวะนี้จะสิ้นสุดลงเมื่อขบวนการเตียบเซินเริ่มเคลื่อนไหว

ที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงมากนัก แต่กลับให้ความสนใจปัญหาภายในราชสำนักมากกว่า สุนทรียภาพทางอำนาจในบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงนั้นได้เปิดโอกาสให้ชาวจีนกวางตั้งอพยพคนหนึ่งได้รับพระบรมราชานุญาตจากราชสำนักกัมพูชาก่อตั้งเมืองท่าเล็กๆ คือ “ฮาเตียน” (Hà Tiên – ในภาษาเวียดนามออกเสียง “ท่าเตียน” ในที่นี้จะใช้ “ฮาเตียน” เนื่องจากเป็นรูปคำที่ใช้แพร่หลายในภาษาไทย) ที่อยู่ใกล้เมืองท่า “บันทายมาศ” ที่มีผู้ปกครองชาวเขมร³ จนต่อมากลายเป็น “รัฐเมืองท่า” (port polity) ที่มีอำนาจปกครองตนเองอย่างอิสระและส่งเครื่องบรรณาการให้กับรัฐที่มีอำนาจมากกว่าหลายแห่งเพื่อความอยู่รอด

ส่วนสถานการณ์ในสยาม การพ่ายแพ้ของกรุงศรีอยุธยาต่อกองทัพพม่า (อังวะ) ใน ค.ศ. 1767 ทำให้สถานการณ์ในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตกอยู่ในภาวะวุ่นวาย พระยาตาก (สิน) ปรากฏตัวขึ้นอย่างโดดเด่นขุนนางสยามท่านนี้ได้รวบรวมผู้คนและสร้างกองทัพที่ผสมผสานไปด้วยทหารสยาม-จีน จากหัวเมืองในภาคตะวันออกแล้วกลับไปกู้บ้านกู้เมืองปราบดาภิเษกและสร้างกรุงธนบุรีเป็นราชธานีแทนกรุงศรีอยุธยาได้สำเร็จ ในยุคพระเจ้าตากสินยุทธศาสตร์ใหม่ในการทำสงครามของของชนชั้นนำสยามยังเปลี่ยนไปเนื่องจากได้บทเรียนจากสงครามคราว

³ Yumio Sakurai and Takako Kitakawa, “Ha Tien or Banteay Meas in the Time of the Fall of Ayutthaya,” in *From Japan to Arabia: Ayutthaya’s Maritime Relations with Asia* (Bangkok: The Foundation for the promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project, 1999), 154-156. ยุมิโอะ ซากุไร ให้ข้อมูลว่า ก่อนที่หมังกี้วจะสร้างฮาเตียนนั้น บริเวณดังกล่าวมี “บันทายมาศ” ที่มีเจ้าเมืองเขมรปกครองอยู่ก่อนแล้ว และหมังกี้วนั้นได้มาสร้างเมืองที่อยู่ห่างจากบันทายมาศไม่ไกลโดยมีชื่อในระยะเริ่มต้นว่าเฟื่องแก้วห์ (Phuong Thành) โดยประกอบไปด้วยหมู่บ้านของชาวจีนในพื้นที่อย่างน้อย 7 แห่งที่มาตั้งถิ่นฐานรวมกัน

เสียกรุงใน ค.ศ. 1767 ยุทธศาสตร์ใหม่ดังกล่าวนั้นคือการขยายพื้นที่อิทธิพลออกไปเพื่อสร้าง “ด่านหน้า” รับมือกับภัยคุกคามหลัก ซึ่งส่วนมากคือกองทัพจากอังวะก่อนที่จะเกิดการโจมตี ต่างจากเดิมที่สยามมักใช้ราชธานีเป็นป้อมปราการสุดท้ายรับศึกเช่นที่เคยปฏิบัติเสมอมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา⁴ การขยายอิทธิพลไปทางตะวันออกจึงเป็นส่วนหนึ่งในยุทธศาสตร์ฟื้นฟูอำนาจของสยามและคราวนี้ไม่เพียงกรุงกัมพูชาพระเจ้าตากสินยังทรงมียุทธศาสตร์ขยายอำนาจออกไปยังบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงด้วยเมื่อมียุทธศาสตร์เช่นนี้ อิทธิพลของสยามจึงต้องปะทะกับอิทธิพลของตระกูลเหงวียน การปะทะกันของสองรัฐที่ทรงอำนาจใกล้เคียงย่อมส่งผลโดยตรงกับรัฐที่อ่อนแอกว่าอย่างกัมพูชากับฮาเตียน การปะทะนี้ยังเปลี่ยนพื้นที่คาบสมุทรอินโดจีนให้เป็นสมรภูมิทางการทูตและการทหารเพื่อชิงความได้เปรียบและสร้างอิทธิพลเหนือดินแดนแถบนี้

เมื่อทบทวนดูงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับศึกระหว่างสยามกับเวียดนาม (ตระกูลเหงวียน) เพื่อแย่งชิงฮาเตียนและกัมพูชาพบว่าเคยมีผู้ศึกษามาก่อนแล้วจำนวนหนึ่ง ผลงานสำคัญๆ ส่วนใหญ่มักเขียนโดยอ้างอิงหลักฐานภาษาใดภาษาหนึ่งเป็นหลัก บทความ *Warfare and Depopulation of the Trans-Mekong Basin and the Revival of Siam's Economy*⁵ ของ พวงทอง ภาวิครพันธุ์ กล่าวถึง “ศึกแย่งชิงทรัพยากร

⁴ สุเนตร ชุตินธรานนท์, *พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2537), 171-173.

⁵ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตโปรโตดูเพิ่มเติมใน Puangthong Rungwasdisab, “War and trade: Siamese interventions in Cambodia, 1767-1851,” (Doctor of Philosophy thesis, Department of History and Politics, University of Wollongong, 1995).

มนุษย์” บนคาบสมุทรอินโดจีนในรัชกาลพระเจ้าตากสินเสนอว่า หลังเสียกรุงศรีอยุธยา จำนวนประชากรในลุ่มน้ำเจ้าพระยาและสาขาลดลงอย่างมาก ดังนั้นพระเจ้าตากสินจึงทำสงครามเพื่อ “กวาดต้อนผู้คน” มาเติมราชอาณาจักรสยาม⁶ ด้วยผู้คนคือที่มาของแรงงานและกำลังทางเศรษฐกิจทั้งปวง ไม่ว่าจะการสร้างเมืองใหม่ เพาะปลูกและทำสงคราม พวงทองมองว่าช่วงที่ผ่านมากการศึกษาสงครามเหล่านี้ ผู้ศึกษามักให้น้ำหนักไปเรื่องความมั่นคงของราชบัลลังก์และการแข่งขันทางเศรษฐกิจ แต่ไม่มองมิติการแย่งชิงประชากรคาบสมุทรอินโดจีนยังถือเป็นแหล่งทรัพยากรมนุษย์ที่ดี การกวาดต้อนผู้คนกลับมากองชนบุรียังทำให้อาณาจักรมั่งคั่งและมีกำลังเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้ภาวะขาดแคลนแรงงานจะกินเวลาไปจนถึงสมัยรัชกาลที่ 2-3 กลายเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดกระทบกระทั่งกับเวียดนามที่อ้างอำนาจอเหนือพื้นที่ดังกล่าวเช่นกัน พวงทองสรุปว่าการทำสงครามของสยามหลังตั้งกรุงธนบุรีไปจนถึงช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นเหตุที่ทำให้ประชากรในพื้นที่ปัจจุบันคือลาวและกัมพูชาลดลงอย่างมีนัยยะสำคัญและทำให้อาณาจักรเหล่านั้นอ่อนแอลงจากการขาดแคลนกำลังคนในทางกลับกัน การกวาดต้อนผู้คนทำให้สยามฟื้นตัวและพัฒนาเศรษฐกิจหลังเสียกรุงศรีอยุธยาได้รวดเร็ว แต่งานของพวงทองยังมีข้อจำกัด คืออิงอยู่กับหลักฐานไทยและหลักฐานภาษาอังกฤษซึ่งแม้จะให้มุมมองค่อนข้างกว้าง แต่ก็ขาดมุมมองหลักฐานท้องถิ่น (เวียดนาม) ที่น่าจะเข้ามาช่วยเติมเต็มการศึกษาให้รอบด้านมากขึ้น

⁶ Puangthong R. Pawakapan, “Warfare and Depopulation of the Trans-Mekong Basin and the Revival of Siam’s Economy,” in *Warring Societies of Pre-Colonial Southeast Asia* (Copenhagen: NIAS Press, 2018), 21.

พวงทอง เคยศึกษาฮาเตียนในมิติด้านการค้ามาแล้วใน *Siam and the Contest for Control of the Trans-Mekong Trading Networks from the Late Eighteenth to the Mid-Nineteenth Centuries*⁷ บทความนี้ขบเน้นเรื่องที่พระเจ้าตากสินทรงพยายามยึดครองเส้นทางการค้าที่ฮาเตียนมีอิทธิพลอยู่ด้วยการทำสงคราม หลังพ่ายแพ้ในการสร้างอิทธิพลเหนือฮาเตียนที่เป็นเส้นทางเข้าสู่กัมพูชาทางทะเล เพราะการแทรกแซงของอ่องตระกูลเหงวียน สยามหันไปสร้างอิทธิพลเหนือเมืองสำคัญอย่างพระตะบอง พยายามทำลายหัวเมืองลาวและเขมรเบียดเส้นทางของพ่อค้าให้ลงไปยังที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จากเดิมพ่อค้ามักใช้เส้นทางที่ออกไปยังบริเวณปากน้ำโขง ความพยายามของสยามเช่นนี้ ก่อให้เกิดสงครามกับเวียดนามอย่างยากจะเลื่องอย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้ยังคงใช้หลักฐานไทยกับตะวันตกเป็นหลัก มิได้ใช้หลักฐานเวียดนาม

สำหรับงานรุ่นก่อนหน้านี้นี้ของ ยุมิโอะ ซากุไร และ ทากาโกะ คิตากาวา (Yumio Sakurai and Takako Kitakawa) คือ บทความ *Ha Tien or Banteay Meas in the Time of the Fall of Ayutthaya*⁸ ที่ศึกษาสถานะ “ฮาเตียน” ในช่วงกรุงศรีอยุธยาล่มสลาย บทความนี้เป็นฐานให้ผู้วิจัยได้ต่อยอดองค์ความรู้ โดยเฉพาะการใช้หลักฐานหลากหลาย

⁷ Puangthong R. Pawakapan, “Siam and the Contest for Control of the Trans-Mekong Trading Networks from the Late Eighteenth to the Mid-Nineteenth Centuries,” in *Water Frontier: Commerce and the Chinese in the Lower Mekong Region, 1750-1880* (Singapore: Singapore University Press; Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2004), 101-118.

⁸ Yumio Sakurai and Takako Kitakawa, “Ha Tien or Banteay Meas in the Time of the Fall of Ayutthaya,” 150-217.

หลายทั้งกัมพูชาและเวียดนามในการวิเคราะห์ อย่างไรก็ตามยังพบว่า มีข้อจำกัดต่อจำนวนหลักฐานไทยที่นำไปใช้ศึกษาที่ยังมีน้อย บทความชิ้นนี้ให้ความสำคัญมาของฮาเตียนตั้งแต่กำเนิดเมืองไปจนถึงสถานการณ์ในหวังที่สยามกับเวียดนาม (ตระกูลเหงวียน) ชับเคียงกันเพื่อแผ่อิทธิพลเหนือฮาเตียนและกัมพูชา

ในทศวรรษที่ 1970 เฉิน ชิงโฮ (Chingho A. Chen) ได้เสนอบทความ *Mac ThienTu and Phraya Taksin: A survey of their political Stand Conflicts and Background*⁹ ในที่ประชุมสมาคมนักประวัติศาสตร์แห่งเอเชีย (IAHA Conference) กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 22-26 สิงหาคม ค.ศ. 1977 โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสยามกับฮาเตียน โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าตากสินกับผู้ปกครองฮาเตียนสองคน คือ หมักกิว (MacCúu) เจ้าเมืองฮาเตียนคนแรกและหมักเทียนตือ (MacThiènTú) เจ้าเมืองฮาเตียนคนที่สอง ผลการศึกษาชี้ว่าพระเจ้าตากสินกับหมักกิวเป็นคนเชื้อสายจีนเหมือนกัน ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 มีคลื่นผู้อพยพชาวจีนเข้ามายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จำนวนมากหลังราชวงศ์หมิงพ่ายแพ้ให้ราชวงศ์แมนจูบนจีนแผ่นดินใหญ่ ผู้นำกลุ่มผู้อพยพเชื้อสายจีนที่โดดเด่นเหล่านี้มีโอกาสทางการเมืองในรัฐต่างๆ บนแผ่นดินใหญ่ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เฉิน ชิงโฮชี้ให้เห็นว่ากรณีพระเจ้าตากสิน พระองค์เป็นสยามเชื้อสายแต้จิ๋ว (Teochiu) จากอำเภอเถ่งไถ่ จังหวัดชัวเถา มณฑลกวางตุ้ง เป็น

⁹ Chingho A. Chen, "Mac Thein Tu and Phraya Taksin: A Survey of Their Political Stand Conflicts and Background," in *Proceedings Seventh IAHA Conference Bangkok 22-26 August 1977 Vol.II* (Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1977)

“ลูกจีน” หรือ “ลูกครึ่ง” สยาม-จีน ที่หลอมรวมกับสังคมสยาม ได้เข้ายกฐานะผ่านระบบราชการกรุงศรีอยุธยา การสูญเสียกรุงศรีอยุธยาและภาวะสูญญากาศหลังเสียกรุงใน ค.ศ. 1767 เปิดพื้นที่ให้พระองค์สร้างฐานกำลังจนขับไล่กองทัพพม่า ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์สยามได้สำเร็จ พระเจ้าตากสินทรงมีอุดมการณ์กอบกู้ความมั่นคงของราชสำนักสยามสมัยกรุงศรีอยุธยากลับคืนมาเป็นสำคัญ ขณะที่หมังก๊วเป็นจีนกวางตุ้งจากเมือง Lei-chow มณฑลกวางตุ้ง อพยพมาที่ตั้งรัฐเมืองท่าบริเวณพื้นที่ชายขอบอำนาจของราชสำนักกัมพูชาและเวียดนาม (ราชวงศ์เหงวียน) ฮาเตียนที่หมังก๊วสร้างมั่งคั่งจากการค้าทางทะเลยึดถือระบบการบริหารราชการแผ่นดินด้วยปรัชญาขงจื้อแบบเดียวกับจีน ความอยู่รอดของฮาเตียนขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารจัดการความสัมพันธ์กับรัฐขนาดใหญ่ที่อยู่โดยรอบการดำเนินนโยบายของพระเจ้าตากสินกับหมังก๊ว และต่อมากับหมักเทียนตื้อนั้นคล้ายกันคืออาศัยกลุ่มคนจีนเชื้อสายเดียวกับตนให้เป็นประโยชน์ในการสร้างความได้เปรียบทางการเมืองและทำสงครามขยายอำนาจ นอกจากนี้ยังวิเคราะห์ปัจจัยแวดล้อมว่าอะไรทำให้การแสดงออกของผู้นำเชื้อสายจีนบนแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บางอย่างแตกต่างกัน รวมทั้งหาคำตอบว่าทำไมผู้นำบางคนจึงร่วมมือกันขณะที่บางคนกลับเป็นคู่แข่งกัน เจิน ซิงโห แสดงภาพของคนเชื้อสายจีนระดับผู้นำโดยเฉพาะ “ลูกจีน” รุ่น 2 อย่างพระเจ้าตากสินและหมักเทียนตื้อซึ่งหลอมตนเองกับระบบการเมืองท้องถิ่นด้วยวิธีที่ต่างกัน ผลงานนี้โดดเด่นในแง่การขบขันเน้นมิติด้านชาติพันธุ์ซึ่งไม่เคยได้รับความสนใจมาก่อน ถือเป็นประเด็นที่ทันสมัยมากในช่วงปลายทศวรรษที่ 1970 อย่างไรก็ตามงานของเจิน ซิงโหจำกัดกรอบอยู่ที่การศึกษาอัตชีวประวัติของผู้นำเชื้อสายจีนโดยเน้นมิติทางชาติพันธุ์เป็นหลัก

ยังมีงานศึกษาชิ้นสำคัญโดย นิโคลัส เซลเลอร์ (Nicholas Sellers) ซึ่งเป็นทหารผ่านศึกอเมริกันที่เคยรบอยู่บริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงในเวียดนามใต้ช่วงสงครามเย็นเรื่อง *The Princes of Hà-Tiên (1682-1867) the last of the philosopher-princes and the prelude to the French conquest of Indochina: A study of the independent rule of the Mạc dynasty in the principality of Hà-Tiên, and the establishment of the empire of Vietnam*¹⁰ งานชิ้นนี้ศึกษาฮาเตียนในฐานะ “รัฐเมืองท่า” ที่เจริญรุ่งเรืองจากการค้าทางทะเล มีรูปแบบการปกครองที่ถอดแบบจากราชวงศ์หมิง เช่น คัดคนเข้ารับราชการด้วยระบบสอบจอหงวนทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมแบบจีน การดูแลอำนาจกับ 3 รัฐที่มีอำนาจเหนือกว่างานชิ้นนี้พยายามเปลี่ยนภาพจำชาวตะวันตกที่มองผู้ปกครองในเอเชียเป็นทราชาให้หันมามองว่าในความเป็นจริงนั้นเป็นผู้ปกครองที่ทรงปัญญา¹¹ โดยเฉพาะผู้ปกครองฮาเตียนสองคนแรก คือ หมักกิวและหมักเทียนตือถือเป็นยุคที่ฮาเตียนรุ่งเรืองที่สุดก่อนจะเสื่อมลงหลังราชวงศ์เหงวียนเริ่มมั่นคงและตระกูลนี้จะหมดบทบาทไปเมื่อฝรั่งเศสเข้าครอบครองพื้นที่ปากแม่น้ำโขงและยึดเวียดนามทั้งหมดเป็นอาณานิคม กล่าวได้ว่างานของเซลเลอร์มองจากจุดยืนของฮาเตียนเพราะงานของเขาใช้หลักฐานท้องถิ่นเป็นหลัก ทว่า งานชิ้นนี้ไม่ใช่งานวิจัยแต่มีลักษณะเป็นงานสารคดีเชิงวิชาการทั้งยังถือเป็นงานน้อยชิ้นที่ศึกษาฮาเตียนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18-19 ทว่ายังมีข้อมูลที่คลาดเคลื่อนจากหลักฐานชั้นต้นอยู่หลายเรื่อง

¹⁰ Nicholas Sellers, *The Princes of Hà-Tiên (1682-1867)* (n.p.: Thanh-Long, 1983)

¹¹ *Ibid.*, 141.

บทความชิ้นนี้จะนำข้อมูลจากหลักฐานชั้นต้นของเวียดนาม ที่บางชิ้นยังไม่เคยได้รับการนำมาใช้ในวงวิชาการไทยเข้ามามีศึกษาร่วมกับหลักฐานอื่นๆ เพื่อต่อยอดงานวิจัยข้างต้นที่กล่าวมาและเปิดมุมมองจากหลักฐานเวียดนามซึ่งไม่ค่อยถูกนำเสนอในโลกวิชาการมากนัก

2. “กำเนิดฮาเตียน” เมืองท่าสำคัญของอุษาคเนย์ และ “ความวุ่นวายในราชสำนักกัมพูชา”

“เฟื่องแห่งหัว (Phuong Thành) คือ เมืองท่าพิเศษชายทะเล ที่มีการค้าเจริญรุ่งเรือง”

บันทึกตระกูลหมัก

(Gia Phả Họ Mạc- GPHM / the Mạc family annals)

ปัจจุบันฮาเตียนเป็นเมืองที่เงียบสงบแวดล้อมด้วยหมู่บ้านชาวประมงเล็กๆ ตั้งอยู่ใกล้ชายแดนเวียดนาม-กัมพูชา แนวชายแดนนี้อยู่ห่างจากตัวเมืองฮาเตียนไปทางทิศเหนือ บนแผนที่ยุคปัจจุบัน ฮาเตียนอยู่บริเวณริมสุดด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศเวียดนาม ทิศตะวันตกติดอ่าวไทย ทิศตะวันออกได้ ติดจังหวัดอื่นๆ บริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงของเวียดนาม ตัวเมืองฮาเตียนทุกวันนี้ ยังปรากฏสุสานผู้ปกครองตระกูลหมักอยู่ อันเป็นหลักฐานยืนยันถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีต

หมักกิว (MacCûu) เป็นชาวจีนกวางตุ้ง (Cantonese)¹²ที่เข้ามา ก่อตั้งเมืองท่านี้ใน ค.ศ. 1671 โดยได้รับพระบรมราชานุญาตจากกษัตริย์ กัมพูชาที่ทรงยอมให้หมักกิวดูแลการค้าทางทะเลในพื้นที่แถบนี้ในฐานะ “ออกญา” (Okna) ผู้ปกครองเมืองที่ได้รับการสร้างขึ้นใหม่ในบริเวณใกล้ เมือง “บันทายมาศ” (Banteay Meas)¹³ เมืองใหม่นี้ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ชื่อ ว่า “สายหมัด” (Sài Mat)¹⁴ นอกจากนี้เขายังได้สร้างเมืองท่าชื่อ “เฟื่องแก่้งห์” (Phuong Thành/Phuong fort) ขึ้นที่นี่ อย่างไรก็ตามเป็น การยากที่จะระบุพื้นที่ดังกล่าวในภูมิประเทศปัจจุบัน เนื่องจากหลักฐาน เวียดนามไม่เคยกล่าวถึง “บันทายมาศ” มีแต่ “เฟื่องแก่้งห์” เท่านั้นที่พอ จะระบุที่ตั้งได้¹⁵ นอกจากนี้ร่องรอยในบันทึกของ อเล็กซานเดอร์ แฮมิลตัน (Alexander Hamilton) นักเดินเรือชาวสกอตแลนด์ที่เข้ามา สำรวจแถบนี้ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ก็ได้กล่าวถึงเมืองท่าสำคัญสองแห่ง ของกัมพูชา คือ “บันทายมาศ” และ “กัมปงโสม” (Kampong Som) จาก หลักฐานเหล่านี้ จึงพออนุมานได้ว่าหมักกิวนั้นน่าจะสร้างเมืองใหม่ใน พื้นที่ใกล้บันทายมาศ¹⁶ บริเวณที่เขาสร้างเมืองนั้นยังมีชัยภูมิที่ดีสำหรับ

¹² งานบางชิ้นกลับระบุว่าหมักกิวเป็นจีนฮกเกี้ยน (Ibid., 28.) กลุ่มชาวจีน ที่กระจายอยู่ในมณฑลฟูเจี้ยนและกวางตุ้ง อย่างไรก็ตามงานชิ้นนี้ยึดที่มาของ หมักกิวจากบันทึกตระกูลหมัก ซึ่งเป็นหลักฐานชั้นต้น

¹³ “บันทายมาศ” เป็นการออกเสียงแบบกัมพูชา พงศาวดารไทยมักเรียก เมืองนี้ว่า “พุทโธมาศ”

¹⁴ ชื่อนี้ปรากฏในหลักฐานเวียดนามหลายชิ้น แต่ไม่ปรากฏในหลักฐาน กัมพูชาและไทย

¹⁵ Yumio Sakurai and Takako Kitakawa, “Ha Tien or Banteay Meas in the Time of the Fall of Ayutthaya,” 150-217.

¹⁶ Michael Smithies, *Alexander Hamilton: A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689-1723* (Chiang Mai: Silkworm Books), 188-189.

การค้าทางทะเล คือมีแม่น้ำสายใหญ่ที่มีร่องน้ำลึก มีที่จอดเรือหลบลมมรสุม เรือสำเภาที่ค้าขาย สามารถเดินทางระหว่างบันทายมาศกับเมืองบาสัก (Bassac) ที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินโดยอาศัยสาขาของแม่น้ำโขงที่สายกันเป็นเครือข่ายบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำ

ข้อมูลจาก *บันทึกแห่งชาดิงจี* (Gia Định Thành Thông Chí)¹⁷ หลักฐานเวียดนามที่กล่าวถึงภูมิศาสตร์ที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขง และความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างสยามและราชสำนักเหงวียน และ *บันทึกตระกูลหมัก* (Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị gia phả)¹⁸ บันทึกว่าหมักก๊วบัญชาให้ทำเหมืองเงินสร้างหมู่บ้านคนจีนในพื้นที่ทะเล 7 แห่งใน ค.ศ. 1681 ต่อมา หมักก๊วทำให้เพ็องแ่งหงักกลายเป็นเมืองท่าสำคัญในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 18 อย่างไรก็ตาม ตระกูลเหงวียนก็ขยายอิทธิพลมาประชิดฮาเตียนด้วยการส่งประชากรมาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงและดินแดนใกล้เคียงมากขึ้นเรื่อยๆ นอกเหนือจากการแทรกแซงอาณาจักรกัมพูชาตั้งแต่ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 หมักก๊วตระหนักดีว่าอำนาจของเขาและความอยู่รอดของเพ็องแ่งหงักขึ้นกับการดูแลอำนาจระหว่างสยาม ตระกูลเหงวียนและราชสำนักกัมพูชา ความวุ่นวายในราชสำนักกัมพูชาจะมีผลกับเพ็องแ่งหงักโดยตรงมากกว่าเหตุการณ์ในสยามหรือในเขตเวียดนามใต้ของตระกูลเหงวียน ดังนั้นเมื่อฮาเตียนตั้งอยู่บนพื้นที่ “ขอบ

¹⁷ *ชาดิงจีแ่งหงักจี* (Gia Định thành thông chí) หรือ *บันทึกแห่งชาดิงจี* คือ หลักฐานที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับภูมิศาสตร์และเหตุการณ์ในเขตเวียดนามตอนใต้

¹⁸ *บันทึกตระกูลหมัก* คือ บันทึกเรื่องราวของฮาเตียน เป็นหลักฐานชั้นต้นอีกชิ้นหนึ่ง

อำนาจ” ของสามรัฐทางออกหนึ่ง คือเลือกพึ่งพิงรัฐใดรัฐหนึ่งจริงจัง¹⁹ และดูแลอำนาจรัฐอื่นๆ อย่างพอเหมาะ

บันทึกตระกูลหมัก ให้ข้อมูลว่าแม้เพียงแ่งหังจะเป็นเมืองท่าที่รวบรวมธุรกิจการค้านานาชาติ อยู่บนจุดยุทธศาสตร์ควบคุมการค้าทางทะเลด้านทิศตะวันออกของอ่าวไทย ปกครองแบบกึ่งอิสระ (semi-dependence) แต่จุดอ่อนของเมืองนี้คือ การมีศักยภาพทางทหารต่ำ ประกอบกับ “เป็นแผ่นดินริมทะเล...เรือเข้าศึกเข้าถึงได้ง่าย เข้าศึกสามารถทำสิ่งใดก็ได้ตามที่ต้องการ”²⁰ วิกฤตการสืบราชบัลลังก์ในกัมพูชาที่จะนำภัยมาสู่หมักก็วนั้นยังเกิดขึ้นเป็นระยะ ช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 18 การแย่งชิงบัลลังก์หลายครั้งในราชสำนักกัมพูชา ทำให้กัมพูชาอ่อนแอลง อิทธิพลบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงก็ยิ่งลดน้อยถอยลง ยิ่งเวลาผ่านไป ตระกูลเหงวียนควบคุมพื้นที่ปากแม่น้ำโขงได้มากขึ้น ในที่สุดก็ขยายอำนาจจริงจังด้วยการส่งกองทัพเข้ามาประจำการในจุดสำคัญ ขณะที่เมืองท่าริมอ่าวไทยและระบบการค้าทางทะเลตกอยู่ในมือพ่อค้าจีนและพ่อค้าเวียดนามเชื้อสายจีน

เมื่อตระกูลเหงวียนเข้าแทรกแซงกัมพูชา วิกฤตการณ์สืบราชบัลลังก์ในกัมพูชาก็ยิ่งซับซ้อนขึ้น ราชวงศ์กัมพูชาสายหนึ่งเลือกพึ่งพิงสยาม ขณะที่อีกสายหนึ่งพึ่งพิงราชสำนักเหงวียน สิ่งที่ราชสำนักสยาม

¹⁹ หลักฐานเวียดนามชี้ว่าหมักก็วส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังเว้ แต่หลังจากนั้นการดำเนินนโยบายของหมักก็รวมถึงทนายทผู้สืบทอดอำนาจของเขาเลือกพึ่งพิงราชสำนักเวียดนามอย่างชัดเจนโดยเฉพาะการขอความช่วยเหลือทางทหารที่ปรากฏอยู่ในพงศาวดารบ่อยครั้ง

²⁰ *Viện Việt Nam Học và Khoa học Phát triển, Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị gia phả* (Hà Nội: NXB Thế, 2006), 37.

มักกระทำ คือ ส่งกำลังทหารเข้าแทรกแซงโดยตรงเพื่อเปลี่ยนตัวกษัตริย์ หรือยุติสงครามซึ่งราชบัลลังก์ นำพระราชวงศ์ที่มีสิทธิในราชบัลลังก์กลับไปอยู่ในฐานะ “องค์ประกัน” ก่อนจะส่งกลับมาครองราชย์อีกครั้งเมื่อถึงเวลาอันสมควร ขณะที่ราชสำนักเหงวียนเป็นที่พึ่งพิงของเชื้อพระวงศ์ กัมพูชาอีกสายหนึ่งที่ต้องการกำลังทหารกลับไปชิงบัลลังก์คืน สภาวะวุ่นวายนี้มีส่วนทำให้เมืองท่าที่หมักกั๋วสร้างขึ้นมีสถานะกึ่งอิสระ ด้วยในทางปฏิบัติ เวลานั้นกรุงศรีอยุธยาได้อิทธิพลเหนือพื้นที่ปากแม่น้ำโขงจริงๆ ขณะที่ตระกูลเหงวียนก็มีอิทธิพลจริงแค่บริเวณชาดิงห์ (Gia Định-ปัจจุบันคือ นครโฮจิมินห์) ที่ตนเข้าไปตั้งกองทหารเอาไว้ อย่างไรก็ตาม การคุกคามต่อเฟื่องแก่งหือโดยสยามนั้นไม่ใช่เรื่องผิดปกติ หมักกั๋วกับรับรู้เรื่องนี้ดี *บันทึกตระกูลหมักกระ* ระบุว่า “สยาม (กรุงศรีอยุธยา) ในเวลานั้นเข้มแข็ง” เฟื่องแก่งหือถูกสยามโจมตีครั้งแรกใน ค.ศ. 1679²¹ ในฐานะทางผ่านในการโจมตีราชธานีกัมพูชา (อูดงคัมขัย)²²

“...พวกเขาพิชิตเจนนละ (กัมพูชา) เรือรบของพวกเขามาถึงท่าเรือของเรา พวกเขาทำได้ทุกอย่าง ในขณะที่เราไม่สามารถต่อต้านได้”²³

²¹ ไม่ปรากฏเรื่องนี้ในพงศาวดารไทย แต่ใน *บันทึกตระกูลหมัก* คำนวนนี้ที่ปรากฏคือ ค.ศ. 1679 กลับเป็นพุทธศักราชจะได้ พ.ศ. 2222 ตรงกับรอยต่อระหว่างสมัยอยุธยาตอนกลางกับตอนปลาย

²² พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาหลายฉบับ ระบุว่าเหตุการณ์นี้เกิดใน ค.ศ. 1758 ซึ่งน่าจะใกล้เคียงกว่า ผู้เขียนเชื่อว่าน่าจะเป็นเหตุการณ์เดียวกับที่กล่าวถึงในหลักฐานของฮาเตียน

²³ Viện Việt Nam Học và Khoa học Phát triển, *Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị gia phả*, 38.

อย่างไรก็ตาม หลักฐานกัมพูชาไม่กล่าวถึงสงครามครั้งนี้ พงศาวดารเขมร จ.ศ. 1217 กลับพูดถึงสงครามใน ค.ศ. 1716 ที่มีลักษณะใกล้เคียงกัน ขณะที่ *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์* (จาด) ระบุว่าสงครามที่กรุงศรีอยุธยารบกับฮาเตียนซึ่งมีรายละเอียดใกล้เคียงกันเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1719 ซึ่งตรงกับรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ (ครองราชย์ ค.ศ. 1709-1733) ดังนั้น หลักฐานไทย กัมพูชา และเวียดนามจึงให้ปีเกิดเหตุต่างกันแต่มีรายละเอียดที่ชวนสันนิษฐานได้ว่าน่าจะเป็นเหตุการณ์เดียวกัน

หลักฐานชั้นต้นเวียดนาม คือ *บันทึกตระกูลหมัก* เน้นมุมมองจากฝั่งแ่งห์ที่ว่าสงครามครั้งนี้ ฝั่งแ่งห์เสียหายอย่างหนัก หมักก็ถูกลูกทัพไปที่กรุงศรีอยุธยาต่อมาทำงานถวายพระเจ้าเสือ (ครองราชย์ ค.ศ. 1703-1709) ซึ่งเมื่อนำมาเทียบกับหลักฐานเวียดนามจะผิดฝาผิดตัวเรื่องเวลา) ค.ศ. 1681 หมักก็ถูกลูก ขอดตั้งสถานีการค้าที่วันเต้ (Vanté)²⁴ เมื่อพระเจ้าเสือสวรรคตก็อาศัยความวุ่นวายระหว่งการแย่งชิงราชสมบัติในราชสำนักอยุธยาเดินทางกลับฝั่งแ่งห์และฟื้นฟูเมืองส่งคณะทูตคุมเครื่องบรรณาการไปยังราชสำนักเหงวียนโดยมิญเวือง (Minh Vuong) เจ้าตระกูลเหงวียนขณะนั้นต้อนรับคณะทูตอย่างกระตือรือร้นด้วยตรงกับนโยบายขยายเขตอิทธิพลลงไปบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงมิญเวืองพระราชทานราชทินนามตำแหน่งขุนนาง ตราตั้งของขวัญให้หมักก็ที่สำคัญคือชื่อ “ฮา (ท่า) เตียน” (HàTiên) ให้เมืองท่าฝั่งแ่งห์ในภาษาเวียดนาม คำนี้หมายถึง “จิตวิญญาณแห่งลำน้ำ” โดยน่าจะเป็นการตั้งตำนานท้องถิ่นฝั่งแ่งห์ที่กล่าวถึงเสียงขลุ่ยและเพลงของเทวดาที่คนแถบนี้ได้ยินมาหลายชั่วคน ต่อมาคำว่า “ฮาเตียน”

²⁴ ยังไม่สามารถเทียบได้ว่าเป็นสถานที่ใดหรือเมืองท่าใด

ได้เข้ามาแทนที่คำเขมรเดิมที่ถูกต้องใช้เรียกเมืองนี้มาก่อนคือ “เมืองคำ” และ “เมืองเปียม”

อย่างไรก็ตาม สำหรับรัฐจารีตการส่งบรรณาการให้กับรัฐที่มีอำนาจเหนือกว่าไม่ได้หมายความว่ารัฐที่มีอำนาจเหนือกว่าจะมีอำนาจบริหารรัฐที่ส่งบรรณาการให้ การส่งบรรณาการในทางปฏิบัตินั้นด้านหนึ่งเป็นเพียงพิธีกรรมการยอมรับความเหนือกว่าของเมืองที่รับของบรรณาการนั้น แต่ในขณะที่หมักกิวส่งบรรณาการให้ราชสำนักหงเวียนก็ปรากฏว่าเขายังคงสร้างเครื่องราชบรรณาการให้ราชสำนักกัมพูชาต่อไป โดยประเพณีปฏิบัตินี้จะมีทุกๆ 3-4 ปี ส่วนการปกครองฮาเตียนก็ยังคงดำเนินไปตามปกติโดยไม่มีการแทรกแซงจากภายนอก

สงครามครั้งต่อมาที่อยุธยาโจมตีกัมพูชาในรัชกาลพระเจ้าท้ายสระ มีบันทึกตรงกันในหลักฐานไทย กัมพูชา เพียงแต่แตกต่างกันเรื่องปีเกิดเหตุ หลักฐานไทยระบุ ค.ศ. 1719 หลักฐานกัมพูชาระบุ ค.ศ. 1716 คราวนี้กองทัพอยุธยาสนับสนุน “พระศรีธรรมราชา” ที่ชิงราชสมบัติกับ “สมเด็จพระแก้วฟ้า” (นักองค์เอม) ให้ขึ้นครองราชบัลลังก์²⁵ พระศรีธรรมราชานี้กลับเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาและขอกำลังจากอยุธยากลับไปชิงบัลลังก์คืน ผลของสงครามก็ถูกบันทึกไว้ต่างกันหลักฐานไทยกับกัมพูชา กระทั่งหลักฐานฝ่ายเดียวกันแต่คนละฉบับก็ต่างกัน กรณีหลักฐานไทย *พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพระจักรพรรดิพงษ์ (จาด)* ระบุว่ากองทัพอยุธยาแพ้ แต่ *พระราชพงศาวดาร ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ฉบับตัวเขียน* กลับบอกว่าเกิดการรบที่ปากน้ำฮาเตียน ทัพ

²⁵ ศานติ ภัคดีคำ, *เขมรรบไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์การสงครามระหว่างไทย-เขมร* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2554), 236.

เรือสยามแพ้แต่ทัพบกที่ยกไปสามารถล้อมราชธานีอุดงค์มิชยได้ สมเด็จพระแก้วฟ้าที่ทรงยอดมวยดอกไม้เงินดอกไม้ทองทัพอยุธยาจึงถอยกลับ การบันทึกที่คลาดเคลื่อนลักษณะนี้ยังพบในหลักฐานกัมพูชาที่เขียนขึ้นต่างกรรมต่างวาระ อย่างไรก็ตามอาจอนุมานได้ว่า ฮาเตียนน่าจะเกิดความเสียหายจากสงครามครั้งนี้เพราะอยู่ในฐานะ “หัวหาด” จุดแรกที่ทัพเรืออยุธยาจะยกพลขึ้นบกเพื่อบุกเข้าไปยังหัวเมืองตอนใน

บันทึกตระกูลหมัก บันทึกว่าหลังจากนั้น พระเจ้าท้ายสระพยายามโจมตีกัมพูชาอีกครั้งด้วยกำลังทหารราว 50,000 คนโจมตีจากสองทิศทาง คือ ทัพบกใช้เส้นทางโคราช เดินทัพตัดข้ามเทือกเขาพนมดงรักเข้าไปยังพระตะบองมุ่งลงใต้ไปยังอุดงค์มิชย ส่วนทางน้ำใช้กองทัพเรือเดินทัพตัดอ่าวไทยไปเส้นทางเดิมที่ต้องตีผ่านฮาเตียน *บันทึกของแฮมิลตัน* กล่าวถึงสงครามครั้งนี้เช่นกัน ระบุว่าเส้นทางเดินทัพทางบกกองทัพสยามพบเมืองที่ถูกทิ้งร้าง ประสพภาวะอดอยากจนต้องล้มช้างล้มม้าในกองทัพและกินเนื้อหารด้วยตนเองเพื่อความอยู่รอด ราวสองเดือนก็ต้องพบกับโรคระบาดจนต้องถอยทัพกลับ

“สถานที่ต่อไปคือบันทายมาศ (Ponteamass-สะกดตามต้นฉบับ) ซึ่งรุ่งเรืองทางการค้ามานานหลายปี มีร่องน้ำลึกและแม่น้ำที่กว้างเชื่อมเส้นทาง ต่อไปได้ถึงเมืองบาสัก (Bausack-สะกดตามต้นฉบับ) หรือแม่น้ำกัมพูชา (แม่น้ำโขง) ที่เป็นเส้นทางการค้าสู่โลกภายนอก เมืองอยู่ห่างจากปากน้ำแห่งนี้ราว 100 ลีก น้ำไหลแรงทำให้การเดินทางไปค่อนข้างลำบาก ด้วยเหตุผลบางประการ การค้าขายจึงเจริญกว่าที่บันทายมาศจน ค.ศ. 1717 ที่สยามมาทำลายเมืองนี้ เมื่อกองเรือรบสยามคุกคามกัมพูชา

กษัตริย์ไม่สามารถต่อต้านได้ มีการออกคำสั่งให้เทครัวเข้ามายังพระนคร ของที่ไม่สามารถนำติดตัวมาได้ทั้งหมดถูกทำลาย ในรัชสมัย 50 ลีกรอบราชธานีจึงมีสภาพไม่ต่างกับทะเลทราย กษัตริย์กัมพูชาได้แจ้งให้กับกษัตริย์แห่งโคชินจีนทราบ (คือเจ้าตระกูลเหงวียน-ผู้เขียน) เพื่อขอความช่วยเหลือในฐานะรัฐบาลบูรณาการ กองทัพเหงวียน 15,000 คน ยกมาทางบกและอีก 3,000 คน ยกมาทางทะเลอย่างรวดเร็ว

กองทัพสยามที่มาทางบกมีจำนวนมากกว่ากองทัพกัมพูชาพร้อมกับกองทัพของโคชินจีน กองทัพเรือก็มีจำนวนมากกว่าราว 4 เท่า กองทัพที่มาทางบกพบว่า ไม่มีอะไรเหลือเลยในเส้นทางเดินทัพ สถานการณ์นี้ในที่สุดก็ทำให้กองทัพต้องฆ่าสัตว์พาหนะ ช้าง ม้า เพื่อนำมาใช้เป็นอาหาร จนถึงขั้นต้องกินเนื้อมนุษย์ หลังจากนั้นเกิดโรคระบาดทั่วกองทัพ ภายใน 2 เดือน ก็ล้มตายไปกว่าครึ่ง ที่เหลือก็ถอยกลับไปโดยโดนทัพกัมพูชารุกไล่²⁶

²⁶ Nicholas Sellers, *The Princes of Hà-Tiên (1682-1867)*, 30.

ส่วนกองทัพเรือที่ยึดเมืองฮาเตียนได้แต่ก็ต้องถอยเมื่อกองทัพ
เหงวียนยกมาถึง อย่างไรก็ตาม ผลจากการถูกโจมตีครั้งนั้นก็หนักหนา
สำหรับฮาเตียน ครั้งนี้แม้ตัวเจ้าเมือง คือหมักกิวจะไม่ถูกจับ แต่เขาก็
ตัดสินใจเดินทางไปอาศัยอยู่ที่เมืองลองกี (Long ky) อย่างน้อย 3 ปีก่อน
จะเดินทางกลับฮาเตียน เขายังคงพยายามกระชับความสัมพันธ์กับ
ราชสำนักเหงวียนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ต่อมาหมักกิวยังเดินทางไปยังเว้
ด้วยตนเองใน ค.ศ. 1724 และ นิงห์เวือง (NinhVuong) เจ้าตระกูล
เหงวียนที่สืบตำแหน่งจากพระบิดาก็ตอกย้ำพันธะสัญญาเดิมในการ
ช่วยเหลือฮาเตียน²⁷

เมื่อหมักเทียนตือ (MacThiênTú) รับตำแหน่งผู้ปกครองฮาเตียน
ต่อจากหมักกิวผู้เป็นบิดาใน ค.ศ.1735 และกลายเป็นผู้ปกครองที่ทรง
อิทธิพลมากขึ้นภายใต้การสนับสนุนของตระกูลเหงวียน ราชสำนัก
กัมพูชามีได้พึงใจกับสภาวะนี้และพยายามยืนยันอำนาจด้วยการส่ง
กองทัพมาโจมตีใน ค.ศ. 1739²⁸ แต่ล้อมฮาเตียนได้เพียง 2 เดือนก็ขาด
เสบียงจนต้องถอยกลับ ในศึกครั้งนี้ราชสำนักเหงวียนแสดงความยินดี
ต่อชัยชนะของฮาเตียน มีการพระราชทานยศให้หมักเทียนตือเป็น
นายพลผู้พิชิต (conquering general) ตั้งฟูเถิน ภรรยาหมักเทียนตือที่
มีส่วนในการต่อสู้ป้องกันฮาเตียนให้เป็นที่านผู้หญิง (PhuNhân-First
lady)²⁹ ในทศวรรษที่ 1740 หลักฐานชั้นรองบางชิ้นก็บ่งว่าฮาเตียนเข้ม
แข็งขึ้น โดยเฉพาะหลังเหตุการณ์ ค.ศ. 1747 ที่นักกองคัสวง กษัตริย์

²⁷ Ibid., 34.

²⁸ Ibid., 39.

²⁹ Ibid., 50.

กัมพูชาที่อยู่ยุคลงสนับสนุน³⁰ ทรงหาทางตอบโต้การคุกคามของตระกูลเหงวียนด้วยการแสวงความร่วมมือกับตระกูลจิงที่มีอำนาจทางตอนเหนือของเวียดนาม ใน ค.ศ. 1753 หวอเวือง (Võ Vưong) ผู้ปกครองตระกูลเหงวียน ตอบโต้ด้วยการส่งกองทัพโจมตีอุดงค์มีชัยทันที ผลคือนักองศ์สงวนต้องเสด็จฯ ไปที่ฮาเตียนขอความช่วยเหลือจากหมักเทียนตื่อ เหตุการณ์จบลงโดยเทียนตื่อเจรจากับราชสำนักเหงวียนจนนักองศ์สงวนกลับไปครองบัลลังก์ได้อีกแต่ต้องแลกกับการสละหัวเมืองบางแห่งบริเวณปากแม่น้ำโขงให้กับตระกูลเหงวียนเหตุการณ์เหล่านี้ส่งผลให้ราชสำนักกัมพูชาอ่อนแอลง ขณะที่ฮาเตียนโดดเด่นและมีอิทธิพลมากขึ้น กัมพูชาที่อ่อนแอจึงกลายเป็นลานประลองกำลังของรัฐเพื่อนบ้านที่มีศักยภาพเหนือกว่า แต่ก็ไม่มีรัฐเพื่อนบ้านรัฐใดสามารถควบคุมกัมพูชาได้เด็ดขาด ผู้ปกครองฮาเตียนยังคงนโยบายเดิมคือบริหารจัดการดูแลอำนาจระหว่าง (ก) สยาม (ข) เหงวียน และ (ค) กัมพูชา โดยทิ้งน้ำหนักพึ่งพิงราชสำนักเหงวียนเป็นหลักแต่ก็ยังคงรักษาความสัมพันธ์แบบบรรณาการกับสยามและกัมพูชาเอาไว้

หากพิจารณาจากหลักฐานเวียดนามแล้วจะพบว่าตระกูลเหงวียนต้องการรักษาอิทธิพลเหนือราชสำนักกัมพูชาและดินแดนปากแม่น้ำโขง ขณะที่สยามมองว่ากัมพูชาเป็นประเทศราชและตนมีสิทธิโดย

³⁰ เหตุการณ์นี้เซลเลอร์ระบุว่าทำให้กัมพูชาเสียพื้นที่อิทธิพลบริเวณปากแม่น้ำโขงติดทะเลจีนใต้แค่ส่วนแคบๆ เทียบยุคปัจจุบัน คือพื้นที่ระหว่างฮาเตียนกับเมืองหมี่ทอบริเวณเวียดนามใต้นั่นเอง อย่างไรก็ตามเหตุการณ์นี้ไม่ได้ปรากฏในเอกสารชั้นต้นของไทย กัมพูชาหรือเวียดนามแต่อย่างใด ผู้เขียนพยายามเทียบเคียงในกรณีที่เกิดเหตุว่าอาจตรงกับเหตุการณ์ใดในหลักฐานไทยก็ไม่พบ ส่วนหลักฐานกัมพูชานั้นก็ไม่บันทึกถึงศึกครั้งนี้ ขณะที่หลักฐานเวียดนามเท่าที่ผู้เขียนเสาะหาได้ก็ไม่กล่าวถึง จึงน่าสนใจว่าเซลเลอร์นำข้อมูลนี้มาจากไหน

ขอบธรรมในการแทรกแซงทางการเมือง ยังไม่นับว่าลักษณะการจัดการบริหารรัฐของสยามและเวียดนามแตกต่างกันเป็นอย่างมาก สยามรับอิทธิพลและแนวคิดการปกครองส่วนหนึ่งจากอารยธรรมอินเดีย (Indianized state) ผ่านราชสำนักกัมพูชา คือ ใช้หลักปกครองแบบเทวราชา มีพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์ ผสมผสานกับการอาศัยอำนาจทางธรรมจากพุทธศาสนาแบบเถรวาท ขณะที่เวียดนามรับอิทธิพลและรูปแบบการปกครองจากราชสำนักจีน (Sinicized state)³¹ ทว่าแม้จะมีปรัชญาแตกต่างกันที่น่าสนใจ คือ ทั้งสองรัฐดำเนินนโยบายต่างประเทศกับจีนในลักษณะคล้ายกันคือต้องการการยอมรับจากราชสำนักจีนและส่งเครื่องราชบรรณาการไปทำการค้ายังราชสำนักจีนมายาวนาน ในกรณีกัมพูชารัฐทั้งสองก็พยายามที่จะนำรูปแบบทางการปกครองเข้าไปใช้ในราชสำนักกัมพูชาด้วย

³¹ ราชสำนักจีนมีหลักการปกครองที่ถือว่าฮ่องเต้หรือจักรพรรดินั้นเปรียบดัง “โอรสสวรรค์” อันหมายถึงเป็นผู้ปกครองที่เป็นเจ็กเขียนฮ่องเต้ลงมาจุติ ราชสำนักจีนมีโลกทัศน์มองอาณาจักรของตนเป็น “อาณาจักรกลาง” เป็นศูนย์กลางของโลก มองกลุ่มคนที่แตกต่างจากตนว่าเป็น “อนารยชน” อ้างอิงจาก (Alexander Barton Woodside, *Vietnam and the Chinese Model: A Comparative Study of Nguyen and Ch'ing Civil Government in the First Half of the Nineteen Century* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press ,1971), 60-111.

3. พระเจ้าตาก-ราชวงศ์เหงวียน การประลองกำลังบนปลายคาบสมุทรมอินโดจีน

“...สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวยกกองทัพยกทัพเรือ
มานี้ พระราชประสงค์จะเสกองค์พระองค์รามราชาให้
ครองกรุงกัมพูชาธิบดีแล้วจะเอาตัวเจ้าจ้อย

เจ้าเสด็จแลข้าหลวงชาวกรุง ซึ่งไปอยู่เมืองใดๆ จง
สิ้น ถ้าและพระยาราชานครศรีภูมิได้ภักดีด้วย เห็นว่า
ต้านทานได้ ก็ให้แต่งการป้องกันเมืองจงสรรพ ถ้าเห็นว่า
จะสู้มิได้ ก็ยังทรงพระกรุณาโปรดอยู่ ให้ออกมากราบ
ถวายบังคม...”³²

เหตุการณ์ขณะกองทัพเรือกรุงธนบุรียกถึงฮาเตียน พระราช
พงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)

หลังขับไล่กองทัพพม่า (อังวะ) ออกจากที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา
ได้ พระยาตาก (สิน) ปราবাদาภิเษกเป็นกษัตริย์พระนามที่แพร่หลาย
สำหรับนักประวัติศาสตร์ไทยคือ “สมเด็จพระเจ้าตากสิน”³³ ทรงสร้าง

³² พันจันทนุมาศ (เจิม), พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ:
จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา,
2551), 74.

³³ คนไทยส่วนมากคุ้นกับพระนาม “สมเด็จพระเจ้าตากสิน” พระนามนี้มา
จากที่จารึกที่อยู่บนฐานพระบรมราชานุสาวรีย์วงเวียนใหญ่ที่สร้างขึ้นหลังการ
เปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ ค.ศ. 1932 สุธิดศักดิ์ ระบอบ สุขสุวานนท์ ระบุว่า

ราชธานีใหม่ที่กรุงธนบุรีซึ่งอยู่ใกล้ทะเลมากกว่ากรุงศรีอยุธยา ราชธานีเก่าด้วยเหตุผลด้านยุทธศาสตร์ที่กองทัพของพระองค์มีขนาดเล็กเกินกว่าจะป้องกันเมืองขนาดใหญ่อย่างอยุธยาได้ อีกทั้งชัยภูมิใกล้ทะเลจะยังประโยชน์หากมีศึกประชิดพระนคร ในยามคับขันก็สามารถถอยไปตั้งหลักที่หัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกซึ่งเป็นฐานกำลังเก่าในการกู้บ้านกู้เมืองได้ ในรัชกาลพระเจ้าตากสิน นโยบายทำสงครามของสยามเปลี่ยนไป สยามละทิ้งยุทธศาสตร์การใช้ราชธานีเป็นปราการรับศึกพระเจ้าตากสินป้องกันกรุงธนบุรีด้วยการหันมา “ตั้งรับเชิงรุก” โจมตีข้าศึกก่อนที่กองทัพข้าศึกจะเข้าสู่หัวเมืองขึ้นในเพื่อตัดกำลังก่อนที่ศึกจะรุกเข้าถึงพระนคร หลีกเลียงความเสียหายและความเสี่ยงที่จะสูญเสียราชธานี³⁴ นอกจากนี้ยังสร้างจุดยุทธศาสตร์นอกดินแดนใจกลาง เช่น ผนวก้าฉานนาเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลอำนาจเพื่อตัดศึกจากพม่าที่จะลงมาจากเหนือ นโยบายสำคัญที่นักประวัติศาสตร์มักไม่ได้นำมาพิจารณาควบคู่กับยุทธศาสตร์นี้คือ การขยายอิทธิพลไปยังทิศตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งปัจจุบันคือพื้นที่ปากแม่น้ำโขงในคาบสมุทรอิน

เรียกขานพระนามดังกล่าวเป็นการลดพระเกียรติยศซึ่งเป็นการพยายามที่เกิดขึ้นหลังการผลัดแผ่นดินเป็นรัชกาลใหม่ เห็นได้จากหลักฐานตั้งเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช ค.ศ. 1776 ระบุว่าพระองค์ดำรงพระอิสริยยศ “พระบาทสมเด็จพระบรมพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว” รับ “พระราชโองการ” เช่นเดียวกับพระเจ้าแผ่นดินสมัยกรุงศรีอยุธยา พระนามจริงของพระองค์น่าจะปริวรรตจากหลักฐานต่างๆ เขียนได้เป็น “สมเด็จพระเอกาทศรถุทธิศวร” พระองค์ที่ 6 ไม่ใช่ “สมเด็จพระบรมราชาพระองค์ที่ 4” อย่างที่ยึดถือมาแต่เดิม แต่ในที่นี้จะใช้ “พระเจ้าตากสิน” เพื่อความคล่องตัวในการอ่านเป็นสำคัญ โปรดดูเพิ่มเติมใน (สุทธิศักดิ์ ระบอบ สุขสุวรรณนท์, “พระนามทางการที่ปลาสนาการของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี,” ใน *ปริศนาพระเจ้าตาก*, บรรณาธิการโดย ปรามินทร์ เครือทอง (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555)

³⁴ สุเนตร ชุตินธรานนท์, *พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า*, 171-173.

โดจีนของเวียดนาม ประเทศกัมพูชาและลาวทั้งหมด เหตุผลสำคัญ คือ การเสาะหาทรัพยากรคนและสินค้าในดินแดนเหล่านี้โดยก่อนหน้านั้น ดินแดนดังกล่าวไม่ได้อยู่ในนโยบายการขยายอำนาจของผู้ปกครองกรุงศรีอยุธยาแต่อย่างใด

พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)³⁵ ระบุว่า พระเจ้าตากทรงรู้จักฮาเตียนดี โดยช่วงกลางปี ค.ศ. 1767 เมื่อพระองค์รวบรวมกำลังพลอยู่ที่ระยองและจับตาดูท่าทีของพระยาจันทบุรี พระองค์ส่งสาส์นไปยัง “พระยาราชาศรีศรี” ขุนนางผู้ปกครองฮาเตียน (ราชทินนามนี้ปรากฏในระบบรายนามขุนนางของกรุงศรีอยุธยา) เพื่อขอกำลังสนับสนุน เจ้าเมืองฮาเตียนเวลานั้น คือหมักเทียนโต๋ ได้ตอบว่าช่วงดังกล่าวไม่เหมาะกับการเคลื่อนทัพเรือจากฮาเตียนเนื่องจากมีลมมรสุม ขอให้พระเจ้าตากรอจนกว่าจะหมดฤดูมรสุมเสียก่อนกองทัพฮาเตียนจึงจะยกไปช่วย พงศาวดารยังให้ข้อมูลโดยให้ความย้อนไปช่วงก่อนกรุงแตกว่ากษัตริย์องค์สุดท้ายของอยุธยา คือพระเจ้าเอกทัศนั้นก็เคยส่งพระราชสาส์นไปฮาเตียนเพื่อขอกำลังสนับสนุน และความช่วยเหลือ นั้นมีมาจริง ทว่าอยุธยาเวลานั้นถูกกองทัพอังวะล้อมแน่นหนา ทำให้ทางเข้าสู่อยุธยาทั้งหมดถูกปิด เมื่อทัพเรือฮาเตียนเสด็จหมดจึงถอยกลับไป³⁶ อย่างไรก็ตามข้อมูลนี้ยังน่าสงสัยอยู่ไม่น้อย เนื่องจากการเขียนพงศาวดารในส่วนนี้อาจเขียนเพื่อยืนยันอำนาจเหนือฮาเตียนของสยามก็เป็นได้ อย่างไรก็ตามประเด็นหนึ่งที่หลักฐานไทยและเวียดนามยืนยัน

³⁵ สันนิษฐานว่า พงศาวดารฉบับพันจันทนุมาศ มีบางส่วนเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1

³⁶ พันจันทนุมาศ (เจิม), *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ: จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น*, 42.

ตรงกัน คือ ช่วงเวลานี้ฮาเตียนมีบทบาทโดดเด่นบนเวทีการเมืองระหว่าง
รัฐบนพื้นแผ่นดินใหญ่ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กรณีที่ชัดเจน
คือการมีเชื้อพระวงศ์กรุงศรีอยุธยา 2 พระองค์ไปลี้ภัยที่ฮาเตียน

“เจ้าจ๋วย (เจ้าจ๋วย-ผู้เขียน) และเจ้าสีชวาง (เจ้า
เสสังข์-ผู้เขียน) รัชทายาทของกษัตริย์อยุธยาองค์สุดท้าย
กับพระบรมวงศานุวงศ์ ผู้ติดตามอีกประมาณ 100 คน
เข้ามาลี้ภัยในฮาเตียนผ่านเส้นทางเลียบชายฝั่งด้าน
ทิศตะวันออกของอ่าวสยาม”³⁷

จดหมายของ Fr. Morvan บาทหลวงชาวฝรั่งเศส ระบุว่าเจ้าชาย
2 พระองค์นี้มาถึงฮาเตียนในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1767³⁸ ซึ่งถ้าเทียบ
เวลาจะเป็นช่วงที่พระเจ้าตากทรงนำทัพที่รวบรวมจากชายฝั่งตะวันออก
ของสยามกลับไปโจมตีทัพองวะที่รักษาการณ์อยู่ที่กรุงศรีอยุธยา
(ประเด็นนี้น่าจะเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนท่าทีของหมัก
เทียนต่อพระเจ้าตากสินในช่วงถัดไป) สำหรับพระเจ้าตากสิน เชื้อ
พระวงศ์ราชวงศ์บ้านพลูหลวงเป็นภัยคุกคามอำนาจของพระองค์ที่เพิ่ง
สถาปนาราชวงศ์กรุงธนบุรีโดยตรง ที่สำคัญรัชทายาท 2 พระองค์นี้ขอ

³⁷ Viện Việt Nam Học và Khoa học Phát triển, *Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị gia phả*, 45.

³⁸ Chingho A. Chen, “Mac Thein Tu and Phraya Taksin: A Survey of Their Political Stand Conflicts and Background,” 1545.

ให้หมักเทียนตั้งช่วย “แก้แค้นพระเจ้าตากสินและฟื้นฟูราชอาณาจักร”³⁹ อันหมายถึงเชื้อพระวงศ์ราชวงศ์วงศ์บ้านพลูหลวงมองพระเจ้าตากเป็นศัตรูที่ฉวยจังหวะชิงราชบัลลังก์อันชอบธรรมไปอย่างชัดเจน

หมักเทียนตั้งนั้นมีท่าทีแสดงความเห็นใจต่อชะตากรรมของเชื้อพระวงศ์กษัตริย์อยุธยา เขาคิดว่าเชื้อพระวงศ์เหล่านี้โดดเดี่ยวและอยู่ในอันตราย เขาให้ความช่วยเหลือโดย “ถวายเป็นเสื้อผ้าและที่ประทับที่สะดวกสบาย” จากนั้นก็รายงานสถานการณ์ไปที่ราชสำนักเหงวียน⁴⁰ อย่างไรก็ตามในช่วงเดียวกัน สถานการณ์ในราชสำนักเหงวียนก็มิได้ราบรื่นนัก เพราะเหงวียนฟุกถ่วน (Nguyễn Phúc Thuận/ Hiếu Định Hoàng Đế) ผู้ปกครองตระกูลเหงวียนที่เพิ่งรับตำแหน่งในปี ค.ศ. 1765⁴¹ มีพระชนมายุเพียง 12 พรรษา อำนาจบริหารราชการแผ่นดินจึงตกอยู่กับผู้สำเร็จราชการ เจืองเพือกถวาน (Trương Phước Loan) เจืองเพือกถวานได้มีคำสั่งให้ โคยดักเหว (Khôi Đức Hậu) ผู้ว่าราชการเมืองซาติงห์ (Gia Định/ Saigon-ที่ตั้งของกองทหารราชสำนักเหงวียนที่ใกล้ฮาเตียนที่สุด) คอยช่วยเหลือหมักเทียนตั้ง เขายังเตือนหมักเทียนตั้งให้ติดตามสถานการณ์ในสยามอย่างใกล้ชิด เขาระบุว่าราชสำนักพร้อมที่จะเคลื่อนกองทหารจาก 5 เขตเข้าช่วยเหลือ หากฮาเตียนถูกคุกคาม⁴²

³⁹ Viện Việt Nam Học và Khoa học Phát triển, *Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị gia phả*, 45.

⁴⁰ Ibid., 46-47.

⁴¹ เวลาในหลักฐานเวียดนามส่วนมากมักบันทึก “ล่วงหน้า” เมื่อเทียบกับเวลาของเหตุการณ์เดียวกันในหลักฐานไทย

⁴² Viện Việt Nam Học và Khoa học Phát triển, *Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị gia phả*, 46.

การมาลี้ภัยของรัชทายาทแห่งกรุงศรีอยุธยาจึงทำให้ฮาเตียน เกี่ยวพันกับการเมืองในราชสำนักสยามโดยตรง *บันทึกตระกูลหมัก* รวมถึงหลักฐานเวียดนามอื่นยังแสดงให้เห็นว่าหมักเทียนต้องเปลี่ยนนโยบายไปจากสมัยหมักกิว จากเดิมคือ การดูแลอำนาจ 3 ฝ่ายเปลี่ยน มาเริ่มเล่นเกมการเมืองกระดานใหม่ คือพยายามเข้าไปแทรกแซง อำนาจในรัฐที่มีขนาดใหญ่กว่าอย่างสยาม เขาต้องการ “โจมตีข้าศึกแล้ว นำรัชทายาทราชสำนักสยามกลับสู่สยาม หมักเทียนต้องขอราชสำนัก เหงวียนคัดเลือกทหารเข้ากองทัพด้วยตนเองและได้รับการอนุญาต”⁴³ ใน ค.ศ. 1769 ระหว่างที่พระเจ้าตากสินทรงทำสงครามกับเจ้าพิมายที่ โคราซ หมักเทียนต้องย้ออาศัยจังหวัดยกกองทัพเรือโจมตีจันทบุรี *บันทึกตระกูลหมัก* ระบุว่ากองทัพที่โจมตีจันทบุรีอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของ ตือเหิว (TuHäu) บุตรเขยหมักเทียนต่อและในกองทัพนั้นนำเจ้าชาย สยามไปด้วย⁴⁴ จะเห็นได้ว่าฮาเตียนเปลี่ยนบทบาทจากเดิมที่อยู่รอด ด้วยการดูแลอำนาจระหว่างรัฐมาเป็นการแทรกแซงรัฐอื่น ความกล้าใน การดำเนินนโยบายเช่นนี้อาจมาจากความมั่นใจที่มากขึ้นหลังหมักเทียน ตือมีบทบาทช่วยเหลือนักร้องสังฆนิกษัตริย์กัมพูชาให้คืนสู่บัลลังก์โดย เป็นตัวกลางในการเจรจาระหว่างนักร้องสังฆนิกษัตริย์กับราชสำนักเหงวียน เหตุการณ์ที่ว่านี้เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1753 เมื่อ “นักร้องเหงวียน” (NặcÔngN-guyên-นักร้องสังฆนิกษัตริย์กัมพูชาที่ได้รับการสนับสนุนจากอยุธยา ติดต่อกับราชสำนักจิงที่มีอำนาจอยู่ในเวียดนามเหนือเพื่อหาทางทำ คีขนาบโจมตีราชสำนักเหงวียนที่เว้ ทว่า ราชสำนักเว้รู้ตัวและส่ง กองทัพยึดกรุงอุดงคัมซัย ผลคือนักร้องสังฆนิกษัตริย์หนีไปพึ่งหมักเทียนต่อและ

⁴³ Ibid., 47.

⁴⁴ Nicholas Sellers, *The Princes of Hà-Tiên (1682-1867)*, 47.

ยอมเป็นบุตรบุญธรรมของหมักเทียนตื้อ หมักเทียนตื้อได้เจรจากับราชสำนักเหงวียนระหว่าง ค.ศ. 1754-1755 และทำให้ราชสำนักเหงวียนยินยอมให้พนักงานส่งวนกลับไปครองบัลลังก์อีกครั้ง⁴⁵

บันทึกแห่งชาตังห์ ให้รายละเอียดว่า เหตุการณ์นี้นำไปสู่การที่ กษัตริย์กัมพูชาถวายหัวเมืองและดินแดนปากแม่น้ำโขง 2 เขต คือ เต็มโดน (TâmĐôn) สว้ายหลาบ (XoàiLap/SòiRap) ถวายบรรณาการที่ขาดส่ง 3 ปี ให้ราชสำนักเหงวียน ราชสำนักเหงวียนยังมีคำสั่งจับตัวแม่ทัพที่ถูกระบุนุ (หรืออาจถูกโยนความผิดให้) ว่าเป็นต้นเหตุของสถานการณ์ คือ “เจ็ยวู้เอ๊ก” (ChiêutrúyÉch-น่าจะหมายถึงชื่อแม่ทัพหรือเจ้านายคนหนึ่ง) โดยให้นำมาขังเพื่อเป็นเยี่ยงอย่าง บันทึกแห่งชาตังห์ ให้รายละเอียดว่าพนักงานเหงวียนมองแม่ทัพคนนี้เหมือน “เพื่อนเกลอ” จึงหาทางช่วยด้วยการรายงานราชสำนักเหงวียนว่าจับได้แล้วแต่ราชสำนักเหงวียนก็ไม่เชื่อโดยสั่งสาบให้จับครอบครัวขุนนางคนนั้นมาด้วยแต่ก็ได้รับคำตอบว่าคนเหล่านี้หลบหนีไปแล้ว อย่างไรก็ตามขุนนางก็ทูลผู้ปกครองตระกูลเหงวียนว่าให้รับสิ่งที่พนักงานส่งวนเสนอเพื่อจบเรื่องนี้เสีย ราชสำนักกัมพูชายังสูญเสียอิทธิพลเหนือดินแดนปากแม่น้ำโขงเพิ่มขึ้น ใน ค.ศ. 1757 เมื่อผู้ปกครองตระกูลเหงวียนขอให้ราชสำนักกัมพูชายกเมือง จ่าวิงห์ (TràVinh) บาทัก (Ba Thác) และเต็มฟองลอง (TâmPhong Long) ให้ เพื่อแลกกับจัดการกับความวุ่นวายในราชสำนักกัมพูชาโดยหมักเทียนตื้อยกทัพไปสนับสนุนพนักงานของตน (พระอูทัยราชา) ขึ้นครองราชย์ ฮาเตียนจึงอิทธิพลเพิ่มขึ้นอีก ในคราวนี้นักองคฺตนได้ตัดสินพระทัยยกพื้นที่ 5 เขต คือ หวงเทอม (VũngThom) เก็นบด (CầnBôt) เจินเซ็ม (ChânSâm) ส่ายหมัด (SàiMạt) และ ลิงห์ควิงห์ (Linh Quỳnh)

⁴⁵ Ibid., 50-51.

ให้หมักเทียนต้อด้วย⁴⁶

ส่วนศึกษาเทียนโจมตีจันทบุรี การนำเจ้าจ๋วย (“เจ้าจ๋วย” ในพงศาวดารไทย) ไปกับกองทัพฮาเตียนนั้นอาจมาจากการหวังผลเรื่องการสนับสนุนจากชาวสยามที่ยังจงรักภักดีกับราชวงศ์บ้านพลูหลวง เรื่องนี้ถ้าเกิดขึ้นย่อมสร้างความยากลำบากให้พระเจ้าตากสิน อย่างไรก็ตามการโจมตีของฮาเตียนไม่ราบรื่น การยกทัพเริ่มด้วยความสูญเสีย ต่อเสียชีวิตจากโรคมาลาเรียทำให้หมักเทียนต้อให้เงินเหิว (Trần Hieu) บัญชาการแทน กองทัพที่โจมตีจันทบุรีครั้งนี้ประกอบด้วยเรือ 100 ลำ ทหาร 50,000 คน เมื่อยกถึงจันทบุรีก็พบการต่อต้านอย่างเข้มแข็งจากแม่ทัพของพระเจ้าตาก⁴⁷ อย่างไรก็ตาม การบุกครั้งนี้ทำให้แม่ทัพของพระเจ้าตากต้องทิ้งกำลังบางส่วนไว้ป้องกันเมืองแล้วถอนกำลังส่วนมากกลับไปทางเหนือของกรุงธนบุรีเพื่อเตรียมตอบโต้ อย่างไรก็ตามทัพฮาเตียนก็ไม่สามารถตามไปยึดกรุงธนบุรีได้ ผลคือ เจ้าจ๋วยล้มเหลวในการอ้างสิทธิเหนือราชบัลลังก์สยาม นอกจากนี้ยังเกิดโรคมาลาเรียระบาด เงินเหิวแม่ทัพใหญ่ล้มป่วย หลังพยายามอยู่ 2 เดือนในที่สุดทัพเรือฮาเตียนก็จำต้องถอยกลับโดยไปพบพายุในทะเลจนเหลือทหารกลับถึงฮาเตียนเพียง 10,000 คน ช่วงเดียวกันฮาเตียนประสบปัญหาโจรสลัดจากเมืองท่าใกล้เคียงที่เข้ามารบกวนทำให้ไม่สามารถกลับมาโจมตีจันทบุรีหรือกรุงธนบุรีได้ในทันที สงครามครั้งนี้ไม่ปรากฏในหลักฐานไทยแต่กลับปรากฏอยู่ในหลักฐานเวียดนาม ถ้าสงครามครั้งนี้เกิดขึ้นจริงจะหมายถึงการที่เจ้าตระกูลเหงวียนที่สนับสนุนหมักเทียนต้อขึ้น

⁴⁶ Trịnh Hoài Đức, *Gia Định Thành Thông Chí* (n.p.: Nhà xuất bản Đồng Nai, 2005), 6.

⁴⁷ Nicholas Sellers, *The Princes of Hà-Tiên (1682-1867)*, 58.

พลาดโอกาสแทรกแซงการเมืองในราชสำนักสยาม นอกจากนี้ยังเป็นชนวนที่จะเปิดโอกาสให้พระเจ้าตากสินตอบโต้ด้วยการโจมตีฮาเตียนใน ค.ศ. 1771 หลังพระองค์กำราบชุมนุมต่างๆ ที่เป็นภัยต่อกรุงธนบุรีได้หมด

การโจมตีฮาเตียนของพระเจ้าตากสินใน ค.ศ. 1771 ไม่น่าจะมีจุดประสงค์เพียงแก้แค้น หากมีเป้าหมายฟื้นฟูอิทธิพลราชสำนักสยามเหนือราชสำนักกัมพูชาและขยายอิทธิพลของสยามสู่ทิศตะวันออกไปในตัว ด้วยตอนนั้นราชสำนักกัมพูชาไม่ยอมถวายเครื่องราชบรรณาการให้พระเจ้าตากในฐานะกษัตริย์สยามองค์ใหม่ด้วยเหตุผลว่าพระองค์มิใช่รัชทายาทที่สืบสายจากราชวงศ์บ้านพลูหลวงแห่งกรุงศรีอยุธยาโดยชอบธรรม การยกทัพครั้งนี้พระเจ้าตากสินทรงต้องการสถาปนา “นักองศ์ราม เจ้ากรุงกัมพูชา”⁴⁸ ที่ตามเสด็จ ตั้งแต่ตีฝ่าวงล้อมเข้าตีออกจากกรุงศรีอยุธยาในคราวเสียกรุงให้เป็นเจ้ากรุงกัมพูชา เจ้ากรุงกัมพูชาพระองค์นี้ต่อมาจะปรากฏพระนามต่างกันเป็นหลักฐานไทยและกัมพูชา เช่น “นักองศ์โนน” “นักองศ์โนน” เป็นต้น แต่ทั้งหมดหมายถึงองค์เดียวกับที่หลบภัยจากการชิงราชสมบัติของสมเด็จพระอู่ยราพชาเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศเมื่อ ค.ศ. 1757 แต่เรื่องนี้ไม่มีบันทึกในพระราชพงศาวดารที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา⁴⁹ การโจมตีฮาเตียนและกัมพูชายังอาจเป็นผลจากความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ทางการค้าระหว่างชาวจีนแต่้จิวที่มีอิทธิพลอยู่ในเมืองท่า

⁴⁸ พันจันทนุมาศ (เจิม), *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ: จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น*, 38.

⁴⁹ ศานติ ภัคดีคำ, *เขมรรบไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์การสงครามระหว่างไทย-เขมร*, 249.

จับทุรีกับชาวจีนกวางตุ้งที่มีอิทธิพลอยู่ในฮาเตียน ความขัดแย้งนี้เป็นผลจากคลื่นการอพยพของคนเชื้อสายจีนจำนวนมากหลังการล่มสลายของราชวงศ์หมิงในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เมืองท่าเหล่านี้เฟื่องฟูทางการค้าขึ้นด้วยฝีมือคนเชื้อสายจีน เครือข่ายเส้นทางการค้าทางทะเลในแถบนี้ตั้งแต่รอบอ่าวไทย ฝั่งทะเลจีนใต้ของเวียดนาม จีน ไปจนถึงเมืองท่าในญี่ปุ่น ล้วนมีชาวจีนตามเมืองท่าต่างๆ เป็นกำลังสำคัญ⁵⁰

ชาวจีนเหล่านี้แม้อพยพมาจากจีนแผ่นดินใหญ่เช่นเดียวกัน แต่ก็มาจากคนละท้องถิ่นคนละพื้นที่ แต่ละพื้นที่มีภาษาและขนบธรรมเนียมต่างกัน มิพักต้องพูดถึงความรู้สึกการเป็น “คนจีน” จาก “ประเทศจีน” ที่ยังมีได้เกิดขึ้นในตอนนั้น⁵¹ ยังไม่นับกรณีที่ยกย่องต่อที่มองพระเจ้าตากสินในฐานะคู่แข่งและผู้นำการเมืองเชื้อสายจีนรุ่นหลังที่ก้าวขึ้นสู่อำนาจอย่างรวดเร็ว ในทางกลับกันข้อมูลในสาสน์ที่ส่งไปยังฮาเตียนช่วงก่อนความขัดแย้งจะขึ้นสู่จุดสูงสุด ปรากฏว่าพระเจ้าตากทรงให้ความเคารพหมักกัวและพยายามรักษาสายสัมพันธ์กับฮาเตียน เห็นได้จากข้อความที่ส่งไปขอกำลังสนับสนุนก่อนที่พระเจ้าตากสินจะยึดจับทุรีได้นั้นมีน้ำเสียงเป็นมิตรโดยทรงตรัสว่าหากมาช่วยก็จะ “เป็นความชอบแก่พระยาราชาเศรษฐีสืบไป”⁵² แต่เมื่อจับทุรีตกอยู่ในมือ

⁵⁰ Anthony Reid, “Chinese Trade and Southeast Asian Economic Expansion in the Later Eighteenth and Early Nineteenth Centuries: An Overview,” in *Water Frontier: Commerce and the Chinese in the Lower Mekong Region, 1750-1880*, edited by Nola Cooke and Li Tana (Singapore: Singapore University Press; Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2004), 23.

⁵¹ คนจีนสมัยนั้นไม่มีความรู้สึกในการเป็น “ประเทศจีน” แต่อย่างไร

⁵² พันจันทน์มาศ (เจิม), *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทน์มาศ: จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น*, 44.

พระเจ้าตากในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1767 พระยาจันทบุรีก็ลี้ภัยไปที่ฮาเตียนด้วยเช่นเดียวกัน⁵³ ฮาเตียนน่าจะมีท่าที่เปลี่ยนไปในตอนนี้ ประกอบกับการแข่งขันทางการค้าระหว่างกรุงธนบุรีกับฮาเตียน จึงน่าจะมีผลทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้าตากกับหมักเทียนตั้งเสื่อมทรามลงมากขึ้นเรื่อยๆ

ก่อนที่พระเจ้าตากจะโจมตีฮาเตียนและกัมพูชาใน ค.ศ.1771 หากอ้างอิงตามพระราชพงศาวดารไทยกองทัพกรุงธนบุรีน่าจะเคยเข้าตีเสียมเรียบซึ่งอยู่ในอำนาจกรุงอุดงจัตมีชัยแล้วถึง 2 ครั้ง ครั้งแรก ค.ศ. 1768 มีการส่งกองทัพจากกรุงธนบุรีเพื่อออกติดตามพระยาवरงษาริราชที่เป็นพรรคพวกเจ้าพิมาย ผู้นำชุมนุมหนึ่งซึ่งต่อต้านพระเจ้าตากสินที่หนีเข้ามาในกัมพูชา ครั้งที่สอง ค.ศ. 1769 คราวที่พระยาอภัยภทรณฤทธิ์และพระยาอนุชิตราชายกทัพไปทางนครราชสีมา อีกทางหนึ่งพระยาโกษาธิบดียกไปทางปราจีนบุรี ครั้งนี้ปรากฏข่าวลือในกองทัพสายแรกว่าพระเจ้าตากสินที่ยกไปตีนครศรีธรรมราชในช่วงเดียวกันสวรรคตจึงมีการถอยทัพกลับ ซึ่งเมื่อกองทัพสายแรกถอยทำให้ทัพพระยาโกษาธิบดีจำต้องถอยกลับมาด้วย⁵⁴ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ากองทัพสยามคุ้นเคยเส้นทางยกทัพเข้าตีกัมพูชาทางบกพอสมควร ศึกใน ค.ศ. 1771 ปรากฏข้อมูลสอดคล้องกันทั้งในหลักฐานไทยและกัมพูชา หลักฐานเวียดนามอย่าง *บันทึกตระกูลหมัก* ให้รายละเอียดว่าเกิดขึ้นในเดือนตุลาคมช่วง

⁵³ Chingho A. Chen, “Mac Thein Tu and Phraya Taksin: A Survey of Their Political Stand Conflicts and Background”, 1544.

⁵⁴ ศานติ ภักดีคำ, *เขมรรบไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์การสงครามระหว่างไทย-เขมร*, 252.

เริ่มฤดูแล้ง หลังพระเจ้าตากสินปราบเจ้าพระฝางที่สว่างคนบุรี⁵⁵ ได้ ก็ยกทัพเรือออกทางปากแม่น้ำเจ้าพระยา ในกองทัพมีเรือรบ 200 ลำ กำปั่น 100 ลำ กำลังผสมทหารไทยจีนและชาวตะวันตกราว 15,000 คน⁵⁶ ทัพบกอีกทัพหนึ่งยกไปทางปราจีนบุรี เจาะทัพเรือยกออกจากกรุงธนบุรี วันอาทิตย์ เดือน 11 แรม 11 ค่ำ ปีเถาะตรีศก หรือ 3 พฤศจิกายน 1771⁵⁷ ใช้เวลา 5 วันและชายฝั่งอ่าวไทยไปทางทิศตะวันออก หยุดพักที่จันทบุรี จากนั้นใช้เวลาอีก 6 วันก็ถึงปากน้ำเมืองฮาเตียน ในวันที่ 14 พฤศจิกายน 1771 โดยรายละเอียดการโจมตีแบบวันต่อวัน ต้องอาศัยหลักฐานไทยเป็นหลัก เนื่องจากหลักฐานเวียดนามไม่ได้ให้รายละเอียดเรื่องนี้มากนัก

หลักฐานไทยระบุว่าพระเจ้าตากยกทัพถึงปากน้ำเมืองฮาเตียน “วันพฤหัสบดี เดือน 12 ขึ้น 8 ค่ำ” (14 พฤศจิกายน 1771) เริ่มโจมตีฮาเตียนตามยุทธวิธีที่พระองค์คุ้นเคย คือเจาะหาให้มีหนังสือในนามพระยาพิชัยไศศวรรย์แม่ทัพหน้าส่งผ่านชลยศึกให้ถือเข้าไปในเมือง แจ้งพระราชประสงค์ชัดเจนว่าต้องการสถาปนา “เศกพระองค์รามราชาให้ครองกรุงกัมพูชาธิบดี” และ “เอาตัวเจ้าจ้อยเจ้าเสลิ่งแลข้าหลวงกรุงซึ่งไปอยู่เมืองใดๆ จงสิ้น”⁵⁸ หมักเทียนต่อประวิงเวลาขอปรึกษาขุนนางอยู่ 2 วัน ทำให้พระเจ้าตากไม่ทรงรอ จัดกำลังปล้นเมืองในเวลาสองยามวันเสาร์ เดือน 12 ขึ้น 10 ค่ำ (16 พฤศจิกายน 1771) ตั้งค่ายล้อมไว้บริเวณ

⁵⁵ ปัจจุบันคือ ตำบลผาจุก อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี.

⁵⁶ พันจันทนุมาศ (เจิม), *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ: จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น*, 73-74.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 183.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, 74.

จุดยุทธศาสตร์ต่างๆ ทางด้านตะวันตก ตะวันออก เกาะในแม่น้ำ และบนฝั่งแม่น้ำซางแ่งห์ (GiangThành) ด้านทิศใต้ ซึ่งเป็นพื้นที่คนละฝั่งแม่น้ำที่ไหลผ่านฮาเตียนการโจมตีฮาเตียนใช้กำลังทหารในการเข้าตีทั้งหมด 2,400 คน⁵⁹ พอถึงเที่ยงคืนทัพกรุงธนบุรีก็หักค่ายหน้าเมืองพร้อมกันทั้งกองทัพบกกองทัพเรือ หักค่ายได้ก็ “จุดไฟเผาบ้านเรือนเป็นอันมาก” ในที่สุดเข้าตรู่ของวันที่ 17 พฤศจิกายน 1771 กองทัพกรุงธนบุรีก็พิชิตฮาเตียนได้ วันต่อมาคือ “วันจันทร์ เดือน 12 ขึ้น 12 ค่ำ (18 พฤศจิกายน 1771) เวลาเช้าโมงเศษ พระเจ้าตากสินเสด็จฯ เข้ามาอยู่วังราชาเศรษฐี”⁶⁰ พระองค์จับตัวเจ้าจู้ยได้และให้จำขังไว้ ขณะที่เจ้าเสด็จหนีไปอยู่กับพระอุทัยราชาชากษัตริย์กัมพูชาที่ลี้ภัยไปพึ่งราชสำนักเหงวียน

หลักฐานเวียดนามระบุว่าความช่วยเหลือด้านกำลังทหารจากราชสำนักเหงวียนส่งมาไม่ทันช่วยฮาเตียนรบศึกเนื่องจากเกิดการ “เรียกร้องสินบน” จากแม่ทัพที่ดูแลกองทหารที่เมืองซาติงห์ก่อนเกิดศึกหมักเทียนต้องส่งสารไปยังวังขอพระราชทานอภัยโทษจากความผิดพลาดในการโจมตีจันทบุรีและกรุงธนบุรีและแจ้งข่าวศึกจากกรุงธนบุรี ขอกำลังมาช่วยป้องกันเมือง ราชสำนักเว้ได้ขอให้ฮาเตียน “เตรียมป้องกันตนเอง” มีคำสั่งไปยังโคยตึกเหว (KhôiĐứcHầu) ผู้ว่าการเมืองซาติงห์ให้เตรียมส่งกองทัพไปสนับสนุนแต่โคยตึกเหวอ้างกับหมักเทียนตี้อว่าเมื่อ ค.ศ. 1769 ก็เคยส่งทหารไปป้องกันการบุกรุกของสยามแต่ก็ไม่ได้เกิดการสู้รบ เขามองว่าหมักเทียนตี้อระแวงเกินไป อีกทั้งยังแจ้งเป็นการส่วนตัวว่า หากหมักเทียนตี้อมอบของขวัญให้เขาเป็นการส่วนตัวเขาอาจ

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, 188-191.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, 191.

เปลี่ยนการตัดสินใจ เรื่องนี้ทำให้หมักเทียนตื่อโกรธมากเนื่องจากการเป็นการลบลู่เกียรติยศ เขายังยืนยันคำร้องขอเดิมจากกองบัญชาการทหารที่ซาตั้งให้ว่าต้องมาช่วยฮาเตียนตามพันธสัญญาที่มีต่อกัน⁶¹ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นเหตุผลที่ฮาเตียนไม่สามารถต้านทัพสยามได้ เมื่อพระเจ้าตากสินยึดฮาเตียนพระองค์ยังแต่งตั้ง “พระยาพิพิธชาวจีนแต่จิว”⁶² ปกครองฮาเตียนใช้ราชทินนาม “พระยาราชาเศรษฐี รุ่งเมืองพุทไธมาศ”⁶³ ซึ่งถือว่าผิดจากประเพณีปฏิบัติ ธรรมเนียมเดิมนั้นเมื่อมีชัยเหนือข้าศึก ผู้ชนะมักจะทำตั้งเจ้าเมืองเดิมหรือลูกหลานเจ้าเมืองคนเดิมให้ครองเมืองต่อไป สำหรับฮาเตียนแล้วเหตุการณ์นี้จึงอาจอนุมานได้ว่าพระเจ้าตากสินทรงต้องการคุมฮาเตียนผ่านบุคคลที่ไว้พระทัยด้วยถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ เป็นปากทางเข้าสู่กรุงกัมพูชาที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินได้สะดวกที่สุดจากทางทะเล ถ้าคุมฮาเตียนได้ ยุทธศาสตร์ขยายอิทธิพลสยามเหนือดินแดนแถบนี้ย่อมดำเนินไปได้อย่างราบรื่น ยังไม่นับว่าเป็นการกำจัดอิทธิพลการค้าของชาวจีนกวางตุ้งในฮาเตียนคู่แข่งของเมืองท่าจันทบุรีซึ่งชาวจีนเชื้อสายแต่จิวมีอิทธิพลทางการค้าอยู่

หลังจัดการราชการในฮาเตียนเสร็จสิ้นเมื่อ 20 พฤศจิกายน ค.ศ. 1771 พระเจ้าตากสินทรงเดินทางบุกเมืองในบริเวณที่ราบลุ่มสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงและติดตามหมักเทียนตื่อที่หนีออกไปก่อนฮาเตียนจะถูกตีแตก ทรงให้มีหนังสือผ่านขุนนางไปยังเมืองบาสัก [Bassac-ปัจจุบัน

⁶¹ Nicholas Sellers, *The Princes of Hà-Tiên (1682-1867)*, 59.

⁶² “พระยาพิพิธ” เป็นจีนแต่จิว ราชทินนาม “พระยาราชาเศรษฐี (จีน)” นั้นก็ยังคงอยู่กับพระยาพิพิธมาตลอดจนกระทั่งล่วงเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 1

⁶³ พันจันทุมมาศ (เจิม), *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทุมมาศ: จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น*, 75.

คือพื้นที่แถบเมืองซ็อกจาง (SócTrăng) บริเวณสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ในเวียดนามใต้ โดยมีการกองหนึ่งยกไปทำหน้าที่เจรจาแต่ถูกโจมตี จนต้องถอยร่นออกมา ก่อนที่ต่อมาบาทักจะยอมอ่อนน้อม ในวันที่ 4 ธันวาคม 1771 กองทัพกรุงธนบุรีไปหยุดที่บริเวณเกาะพนม และถอยกลับไปยังฮาเตียนส่วนทัพกรุงธนบุรีอีกสายนั้นบุกเข้าทางด้านปราจีนบุรี เดินทัพเข้าตีพุทโธเพชร (อุดงค์มีชัย) ได้แล้วก็ให้พระรามราชา (นักองคินนท) รักษาเมืองไว้ ส่วนพระอุทัยราชาษัตริย์ที่ราชสำนักเหงวียนหนุหลังเสด็จฯ หนีไปที่บาพนมและได้รับความช่วยเหลือจากกองทัพราชวงศ์เหงวียน⁶⁴ ขณะที่หลักฐานเวียดนามว่าพระอุทัยราชาฯยังไปเมืองซาตังห์และระบู่ถึงการเข้าโจมตีทัพสยามด้วยกองทัพเรือจนต้องถอยไปตั้งหลักที่ฮาเตียนเมื่อพระเจ้าตากสินกลับมาที่ฮาเตียน ทรงใช้เวลาราวเดือนเศษจัดการกิจการภายในซึ่งมีทั้งการบำรุงพระพุทธศาสนา กวาดต้อนเชลยศึกวางเครือข่ายป้องกันการบุกของกองทัพเหงวียนที่จะเกิดขึ้นกับพระรามราชาที่พระองค์เพิ่งช่วยเหลือให้ได้ขึ้นครองราชย์ที่อุดงค์มีชัย ส่วนพงศาวดารกัมพูชาให้รายละเอียดอีกมุมว่า ศึกครั้งนี้พระเจ้าตากสินไม่สามารถเอาชนะได้เด็ดขาด ทัพสยามที่ยกติดตามพระอุทัยราชาเสียทีให้กับกองทัพราชสำนักเหงวียนที่ยกมาช่วย ทำให้หนักอึ้งจนต้องไปประทับอยู่ที่เมืองกำปอด⁶⁵ ส่วนหลักฐานเวียดนามบันทึกแห่งซาตังห์ ระบุถึงความเสียหายจากสงครามครั้งนี้ว่า

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, 75. และศานติ ภักดีคำ, *เขมรรบไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์ การสงครามระหว่างไทย-เขมร*, 257.

⁶⁵ ท่านผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ก่องแก้ว วีระประจักษ์, จรรยา มาณะวิท, พรเพ็ญ ยันตระกูล, ภักทียา ยิมเรวัต, ศานติ ภักดีคำ, ศรินันท์ บุญศิริ และ อรรวรรณ ทรัพย์พลอย, *พงศาวดารเขมร จ.ศ. 1217 ใน ประชุมพงศาวดารฉบับ กาญจนภิเษก เล่ม 12* (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2549), 187.

“ปี Tân Mão (๑๗๗๑) ทักษิยามเข้าตีนามวาง (Nam Vang-พนมเปญ) จับราษฎรไปนับหมื่นคน, สงครามครั้งใหญ่ทำให้พื้นที่นี้ถูกทำลายอย่างหนัก”⁶⁶

น่าสนใจว่าศึกครั้งนี้พระเจ้าตากสินส่งพระราชสาสน์ไปยังราชสำนักเวียงจันทน์ขอแยกกรุงกัมพูชาเป็น 2 ส่วน แบ่งเป็นส่วนพระรามราชา (นักองคั่นนท์) ที่พระองค์สนับสนุนกับพระอุทัยราชาที่ราชสำนักเวียงจันทน์สนับสนุน ขอให้ราชสำนักเวียงจันทน์ช่วยเหลือให้⁶⁷ อีกทั้งยังปรากฏว่าพระเจ้าตากสินทรงพยายามเจรจากับหมักเทียนเตี๋ย ซึ่งเรื่องนี้อาจคาดการณ์ได้ว่าน่าจะเป็นผลต่อเนื่องจากแรงกดดันรายงานข่าวศึกจากกรุงอังวะ ขณะนั้นทรงได้รับข่าวว่าทางอังวะเริ่มสะสมทหารกำลังที่เสียมใหม่เพื่อลงมาโจมตีกรุงธนบุรี นอกจากนี้ยังปรากฏเหตุการณ์ปะทะกันประปรายบริเวณกาญจนบุรีระหว่างทหารสยามกับทหารอังวะพระเจ้าตากสินเมื่อทรงทราบทำให้ทรงหาวิธีจัดการกับสถานการณ์บริเวณแหลมอินโดจีนให้ยุติโดยเร็วที่สุดเพื่อที่จะเสด็จฯ กลับกรุงธนบุรีไปจัดการกับแนวรบอีกด้านหนึ่ง แต่ถึงจะไม่มีการตอบรับ สงครามใน ค.ศ. 1771 ก็ทำให้กัมพูชาและพื้นที่บริเวณปากแม่น้ำโขงถูกแบ่งอย่างหยาบๆ ออกเป็นหลายส่วน ส่วนแรกคือ แถบพระตะบอง โพธิ์สัตว์ อยู่ใต้อิทธิพลของกองทัพสยามที่ถูกวางไว้ แถบตะวันตกของกัมพูชาส่วนที่สองติดกับอ่าวสยาม เมืองกำปอด กำปงโสม พื้นที่นี้นักองคั่นนท์

⁶⁶ Trịnh Hoài Đức, *Gia Định Thành Thông Chí*, 6.

⁶⁷ พันจันทน์มาศ (เจิม), *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทน์มาศ: จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น*, 203.

(ปราบดาภิเษกเป็นพระนารายณ์ราชา) ปกครองภายใต้การสนับสนุนของสยาม ส่วนที่สามตั้งแต่ได้พนมเปญลงไป พระอุทัยราชายังมีอิทธิพลภายใต้การสนับสนุนของราชสำนักเหงวียน พื้นที่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ที่ปลายคาบสมุทรมอินโดจีนอยู่ใต้อำนาจพระยาราชาเศรษฐี (จีน) เจ้าเมืองคนใหม่เชื้อสายแต่จิวดูแลผลประโยชน์ทางการค้า ส่วนสุดท้ายที่กตะวันออกของกัมพูชานั้นอยู่ภายใต้อิทธิพลราชสำนักเหงวียน

ประเด็นหนึ่งที่เป็นที่น่าสังเกต คือพระเจ้าตากทรงไม่ทำลายฮาเตียน ตั้งแต่ช่วงต้นที่ยึดเมืองได้ แต่กลับทรงประกาศมิให้ทหารข่มเหงราษฎร ปล่อยให้พ่อค้าวานิชค้าขายได้ตามปรกติ มีการคาดโทษเด็ดขาดสำหรับทหารที่ละเมิดพระราชโองการ อย่างไรก็ตามหลักฐานไทยเพียงแต่ให้ข้อมูลว่าพระเจ้าตากสินรีบเสด็จกลับกรุงธนบุรีเพื่อเตรียมจัดการศึกพม่าในวันที่ 5 ธันวาคม ค.ศ. 1771⁶⁸ ทั้งกองทัพเอาไวให้พระวามราชาจำนวนหนึ่ง แต่งตั้งให้ “พระยาพิพิธผู้ว่าราชการที่โกษา” หรือที่ถูกเรียกในภายหลังว่าพระยาราชาเศรษฐี (จีน) กำกับดูแลฮาเตียน ขณะที่พระองค์กลับกรุงธนบุรีพร้อมครอบครัวหมักเทียนต้อและเชลยศึกสำคัญ คือ เจ้าจ้อยที่ต่อมาถูกประหารชีวิต⁶⁹ หลักฐานไทยบางชิ้นอย่างจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ยังชี้ว่า คนที่สำคัญที่พระเจ้าตากสินได้ตัวในครั้งนี้นี้ยังมี “องเชียงซุน” (หรือ โตนเท็ดซวน – TônThát Xuân) หนึ่งในเชื้อสายผู้ปกครองตระกูลเหงวียนที่หนีการคุกคามของขบวนการเตียบเซินมายังฮาเตียน⁷⁰ แต่เมื่อพิจารณาจากห้วงเวลาก็

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, 218-219.

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน, 194.

⁷⁰ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเออ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์)* (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2552), 70.

ยังน่าสงสัยว่าในช่วงดังกล่าว ขบวนการเดียนเซินยังไม่ก่อตัวขึ้นรัชกาลที่ 5 ที่ทรงมีพระราชวิจารณ์ในเรื่องจดหมายเหตุความทรงจำว่าน่าจะเข้าพระทัยผิดในเรื่องเวลา เรื่องนี้หลักฐานเวียดนามยืนยันว่าเกิดขึ้นใน ค.ศ. 1778 มิใช่ ค.ศ. 1771 อันเป็นปีที่เกิดศึก อย่างไรก็ตามในระยะต่อมาฮาเตียนภายใต้อำนาจของสยามก็ไม่ได้มั่นคงนัก หมักเทียนต้อได้รับความช่วยเหลือจากราชสำนักเหงวียนจัดกำลังตอบโต้เพื่อยึดฮาเตียนกลับคืน ความพยายามยึดฮาเตียนคืนนั้นมีเป็นระยะ จนครั้งหนึ่งพระยาราชาเศรษฐี (จิ้น) ต้องถอนตัวจากฮาเตียนไปตั้งหลักที่กำปอดก่อนจะรวมกำลังกลับไปยึดฮาเตียนกลับอีกครั้งซึ่งทำให้หมักเทียนต้อต้องถอยออกไป

4. ความสัมพันธ์ “สยาม-เวียดนาม” จาก “ศัตรู” สู่ “มิตร”

ใน ค.ศ. 1773 เมื่อขบวนการเดียนเซิน (เคลื่อนไหวตั้งแต่ปี ค.ศ. 1772) ยึดเมืองกุยญวินในเขตเวียดนามกลางตอนล่างได้ผลที่ตามมาก็คือ อำนาจของตระกูลเหงวียนนั้นเสื่อมลงและถูกบังคับให้เปลี่ยนนโยบายในการสร้างอิทธิพลเหนือคาบสมุทรอินโดจีนกับกรุงธนบุรีเสียใหม่ ด้วยในตอนนั้นขบวนการเดียนเซินรวบรวมคนได้จำนวนมากและมีกำลังเข้มแข็ง ทำให้สถานการณ์ในเวียดนามระส่ำระสาย เจ้าตระกูลจิ้งหีที่ปกครองเวียดนามเหนืออาศัยโอกาสนี้ยกทัพลงมาโจมตีในเวลาต่อมากรุงเว้ถูกยึด อ่องตระกูลเหงวียนที่เหลือรอดคือ เหงวียนเสวะตง (Nguyễn Duệ Tông) หรือ เหงวียนดิงห์เวือง (Nguyễn ĐìnhVương) ย้ายราชสำนักหนีมายังซาตังห์พร้อมพระญาติที่เหลือ และยังมีธงเซียงสี่

เป็นกำลังสำคัญภายใต้การสนับสนุนของหมักเทียนตื้อ⁷¹ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1773 ราชสำนักเหงวียนส่งทูตที่เป็นญาติหมักเทียนตื้อมากรุงธนบุรี พร้อมของบรรณาการ ยื่นข้อเสนอคืนพื้นที่บางส่วนในกัมพูชาเพื่อยุติ สงครามและขอฮาเตียนคืน พระเจ้าตากทรงตอบรับและเรียกพระยาราชาเศรษฐี (จีน) กลับกรุงธนบุรี ผู้ปกครองตระกูลเหงวียนได้ตอบแทน ด้วยการส่งตัวเจ้าเสด็จซีให้กับธนบุรี (ถูกประหารในเวลาต่อมา) อย่างไรก็ตาม แม้จะได้ฮาเตียนกลับมา หมักเทียนตื้อเจ้าเมืองฮาเตียนก็ปล่อยให้ ทายาท คือ หมักตื้อหว่าง (MacTữ Hoàng) ปกครอง โดยเมื่อทัพสยาม ถอนตัวออกไปพื้นที่ส่วนมากของฮาเตียนถูกทำลายอย่างย่อยยับจาก สงคราม⁷²

ฮาเตียนจึงกลับไปตกอยู่ภายใต้การปกครองของชาวจีนกวางตุ้ง อีกครั้งภายหลังอยู่ในมือผู้ปกครองจีนแต่จีวเป็นระยะเวลาสั้นๆ ถึงตอนนี้ ที่สยามยอมคืนฮาเตียนก็มีได้กระทบกระเทือนกับผลประโยชน์ของ ตนนัก ด้วยในทศวรรษที่ 1770 การค้าทางทะเลในภูมิภาคลดความ คึกคักลงมาก และการที่ฮาเตียนเผชิญสงครามบ่อยครั้งก็ทำให้พ่อค้า หลีกเลียงเส้นทางการค้าที่ตัดผ่านแหลมอินโดจีน ไปยังประโยชน์ให้ กรุงธนบุรีที่คุมหัวเมืองท่าสำคัญบริเวณชายฝั่งตะวันออกของอ่าวสยาม รวมถึงนครศรีธรรมราชทางฝั่งตะวันตกของอ่าวสยาม สยามเองยังต้อง คอยระวังและจذبอยู่กับการรบศึกจากกรุงอังวะที่มีเข้ามาอย่างต่อเนื่อง และไม่ต้องการทำศึกหลายด้านพร้อมกันส่วนกัมพูชา ใน ค.ศ. 1775 พระรามราชา (พระนารายณ์ราชา) กลับมามีอำนาจอีกครั้งเมื่อ

⁷¹ Viện Sử học, *Đại Nam Thực lục, tập 1* (Hà Nội: Education Publishing House, 2007), 204.

⁷² Nicholas Sellers, *The Princes of Hà-Tiên (1682-1867)*, 63.

พระอุทัยราชายกราชบัลลังก์คืนให้เนื่องจากการสนับสนุนจากราชสำนัก
เหงวียนซ่งกั๊ง พระองค์ยอมลดตำแหน่งของพระองค์เองลงและยก
พระนารายณ์ราชาขึ้นเป็นกษัตริย์ส่วนสถานการณ์ในราชสำนักเหงวียน
ใน ค.ศ.1776 เหงวียนดิงห์เวื่องถูกประหารหลังทัพเตยเซินยึดเมือง
ซาติงห์ได้ส่งผลให้ตระกูลเหงวียนเหลือเชื้อสายเพียงคนเดียว คือ องเชียง
สือที่ต้องหลบการตามล่าของทัพเตยเซิน องเชียงสือนั้นอาศัยแม่ทัพที่
กว้างขวางในพื้นที่ปากน้ำโขงเป็นกำลังสำคัญและรอจังหวะตอบโต้
สถานการณ์นี้เองที่บังคับให้องเชียงสือเจรจากับราชสำนักสยามในเดือน
เมษายน 1778⁷³ เมื่อสูญเสียซาติงห์ หมักเทียนต้อ และองเชียงซุน (หรือ
โตนเท็ดซวน- Tônthát Xuân) เดินทางไปยังกรุงธนบุรีเพื่อฟังพงศาวดาร
แสดงให้เห็นชัดเจนว่าสถานการณ์การเมืองการทหารบนแผ่นดินใหญ่
อุษาคเนย์เปลี่ยนแปลงไปมาก ที่สำคัญคือพระเจ้าตากสินทรงเปลี่ยน
นโยบายให้ความช่วยเหลือกับศัตรูเก่าอย่างเต็มใจ

“กษัตริย์สยามรับไว้ในพระราชวินิจฉัย ปกป้องให้
อยู่ที่นั่น เมื่อกษัตริย์ (องเชียงสือ) ยึดเอาซาติงห์คืนได้ ก็
ทรงมอบหมายให้คณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีถามข่าว
คราวพวกเทียนต้อ”⁷⁴

⁷³ Viện Sử học, *Đại Nam Thực lục, tập 1*, 206.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน.

ทว่าใน ค.ศ. 1780 ชะตาของคนเหล่านี้ก็ขาดเมื่อพระเจ้าตาก “ให้จับญวนกบฏ มาประหารเสียทั้งพรรคพวกเป็นอันมาก”⁷⁵ *จดหมายเหตุความทรงจำ* ยังให้รายละเอียดข้อหาที่ทำให้ถูกประหารว่า “...เขาฟ้องว่าญวนเขมรรู้กันคิดขบถต่อแผ่นดิน รับสั่งให้ประหารชีวิตเจ้าน้ำกัก เล่าเอี้ยลูกชาย บรรดาพวกญวนฆ่าเสียครั้งนั้นมาก”⁷⁶ คำว่า “เจ้าน้ำกัก” กับ “เล่าเอี้ย” นั้นน่าจะหมายถึงองเชียงซุนกับบุตรชาย รัชกาลที่ 5 ยังมีพระราชวิจารณ์ว่าเรื่องนี้น่าจะมาจากพระเจ้าตากสินทรงระแวงว่าพวกองเชียงซุนเข้ามารู้จักการบ้านเมือง เมื่อมีข่าวว่าจะกลับไปก็ทรงคาดว่ามีเจตนาร้าย ส่วนความที่ว่า “เจ้ากรุงธนนั่งพระธรรม (นั่งสมาธิ) เห็นว่าองเชียงซุนกลืนเพชรลงไปได้ ถ้ามไม่รับจึงให้ฆ่าคั้นเอาเพชร”⁷⁷ ซึ่งมักถูกเล่าเป็นสาเหตุการประหารนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงเชื่อว่าไม่น่าจริง เนื่องจากการประหารคราวนี้ฆ่าคนจำนวนมากในคราวเดียว รัชกาลที่ 5 ยังทรงอ้างถึง *พงศาวดารญวน ฉบับนายหยอง* ที่พระองค์ทรงเห็นว่ามีปัญหาเรื่องการบันทึกที่ “ออกจะดีมีหลักฐาน แต่ปีที่สอบสวนผู้แต่งไม่มีความรู้ แต่งอย่างแปลหนังสือจีนมีกากหยากเยื่อ (แต่งแบบนิยาย)...ทำให้หนังสือเสียไปเป็นอันมาก”

⁷⁵ พันจันทน์มาศ (เจิม), *พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทน์มาศ: จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น*, 119.

⁷⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, *พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์)*, 122.

หลักฐานเวียดนามให้เค้าเรื่องนี้ไว้ว่า

“มีชาวกำพูชา คือโบงซาว (BôŉngGiao)(?) ทูลใส่ร้ายกับกษัตริย์สยามว่า ซาดิงห์ส่งจดหมายให้โดนเท็ดชวนและหมักเทียนตือเป็นสายลับ มีแผนยึดกรุงธนบุรี กษัตริย์สยามสงสัย จับเอาทุกคนสอบสวน หมักตือเซวียน (MacTưDuyên) ถีียงสุดกำลังว่าถูกป้ายสี เขาถูกกษัตริย์สยามเขียนจนสิ้นใจ เทียนตือฆ่าตัวตาย โดนเท็ดชวนเซิมและดิงห์ ญาติเทียนตือรวม 53 คนตกเป็นเหยื่อทั้งหมด... ราษฎรบ้านเมืองเราที่อยู่ในสยามถูกย้ายไปนอกพระราชอาณาเขต⁷⁷

“จิงห์เติน (TrinhTân-พระนามพระเจ้าตากสิน) เคลื่อนย้ายคนของเราไปยังเขตทุรกันดารไกลโพ้น รับผิดชอบให้เจ็ดตรี (Chát Tri-พระยาจักรี) และน้องคือโซซี (Sô Si-ชื่อของพระยาสุรสีห์) ไปรบกำพูชา....บุตรหลานและข้าราชการบริวาร (ของหมักเทียนตือ) 36 คน ตกเป็นเหยื่อและถูกสังหาร...”⁷⁸

⁷⁷ Viện Sử học, *Đại Nam Thực lục, tập 1*, 209.

⁷⁸ Viện Việt Nam Học và Khoa học Phát triển, *Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị gia phả*, 64.

เรื่องนี้ยังอาจเป็นผลมาจากความขัดแย้งเรื่องผลประโยชน์ทางการค้าระหว่างกรุงธนบุรีกับฮาเตียนที่ปะทุขึ้นมาอีกครั้ง *บันทึกความจริงแห่งราชอาณาจักรท้ายนาม* ให้ข้อมูลว่าในเดือน 6 (พฤษภาคม) องเชียงสือส่งทูต 2 คนไปกรุงธนบุรีเพื่อเจริญสัมพันธไมตรี ในช่วงเดียวกันก็มีเรือสินค้าสยามที่ล่องกลับจากกวางตุ้งแต่พอถึงน่านน้ำฮาเตียนเรือโดนโจรสลัดแถบนั้นปล้น โจรสลัดนั้นน่าจะเกี่ยวข้องกับผู้ปกครองฮาเตียนไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง⁷⁹ พระเจ้าตากจึงกริ้วมาก สั่งให้เอาทูตราชำนึกเหงวียนไปขัง ความสัมพันธ์ระหว่างกรุงธนบุรีกับชาติตั้งห์จึงอยู่ในภาวะชะงักงัน และอันที่จริงแล้วความสัมพันธ์ระหว่างสองฝ่ายเลวร้ายลงตั้งแต่ ค.ศ. 1777 เมื่อเกิดวิกฤติในราชสำนักกัมพูชา เรื่องนี้เกิดขึ้นในช่วงก่อนที่ทัพกรุงธนบุรีจะยกไปตีหัวเมืองลาว แม่ทัพที่ยกไปคือ พระยาจักรีกับพระยาสุรสีห์นั้น ต้องการเกณฑ์คนและเสบียงจำนวนมากจากหัวเมืองต่างๆ ในกัมพูชา พระนารายณ์ราชาในฐานะพันธมิตรจึงสนองตอบเรื่องนี้ การเกณฑ์ผู้คนเสบียงอาหารครั้งนี้ก่อความเดือดร้อนในวงกว้างจนเป็นเหตุให้เกิดการกบฏในหลายพื้นที่ ถึงจุดหนึ่งฝ่ายกบฏก็รวมตัวเป็นกองทัพใน ค.ศ. 1779 สมเด็จพระนารายณ์ราชาจึงต้องยกทัพออกจากกรุงอุดงคัมพูชาไปปราบกบฏ ชุนนางเขมรที่กระด้างกระเดื่อง คือ ออกญาเดโช (แทน) ออกญาแสนทองฟ้า (เบียง) ก็ร่วมมือกับฟ้าทะละหะ (มุ) ที่เคยถูกพระนารายณ์ราชาส่งไปปราบกบฏรอบแรกต่อต้าน โดยในศึกกลางเมืองคราวนี้ กองทัพราชสำนักเหงวียนเข้าแทรกแซงโดยยกมาช่วยฝ่ายกบฏ ในที่สุดสมเด็จพระนารายณ์ราชาถูกสำเร็จโทษจนสิ้นพระชนม์ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1779 ฟ้าทะละหะ (มุ) ตั้งตนเป็นอุปราชและถวายเป็นราชาสมบัติให้ปกครองตัวเอง พระโอรสวัย 7

⁷⁹ Viện Sử học, *Đại Nam Thực lục, tập 1*, 209.

ชั้นชาของพระอุทัยราชา (นักองค์ตน) ขึ้นครองราชย์ โดยมีฟ้าทะละหะ (มู) เป็นผู้สำเร็จราชการ

อย่างไรก็ตามเรื่องนี้หลักฐานไทยให้เวลาเกิดเหตุการณ์คลาดเคลื่อนเป็น ค.ศ. 1780 กรุงธนบุรีได้รับข่าวจลาจลในเดือนมกราคม ค.ศ. 1780⁸⁰ หลังเตรียมการอยู่ราว 1 ปี ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1781 พระเจ้าตากสินโปรดฯ ให้เจ้าพระยาจักรี (ทองด้วง) พระยาสุรสีห์ (บุญมา) ยกทัพเข้าตีกรุงกัมพูชาพร้อมกรมขุนอินทรพิทักษ์พระโอรสที่พระองค์ตั้งพระทัยสถาปนาให้ครองบัลลังก์กรุงกัมพูชาหลังเสร็จศึก กำลังที่ยกไปคราวนี้อยู่ที่ราว 10,000 คน การยกทัพในครั้งนี้ก็เพื่อสถาปนาอำนาจของสยามเหนือราชสำนักกัมพูชาให้ฟื้นคืนมาอีกครั้ง เนื่องจากนักองค์เองกษัตริย์ใหม่ของกัมพูชานั้นตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของขุนนางที่นิยมราชสำนักเวียงมากกว่าราชสำนักสยามอย่างชัดเจน เหตุการณ์ในช่วงนี้ “โครงเรื่องเดิม” ของหลักฐานไทยระบุต้องตรงกันเป็นเสียงเดียวว่าเกิดขึ้นในช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าตากสิน โดยในระหว่างที่กองทัพเข้าโจมตีกรุงกัมพูชา พระเจ้าตากมีพระสติวิปลาส (บ้า) เกิดเหตุการณ์ผิดปกติในกรุงธนบุรีอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งในหมู่คณะสงฆ์ เหตุการณ์ริบเครื่องยศพระเจ้าลูกเธอพระเจ้าตากสินบังคับให้พระสงฆ์บิเฬุฆราวาสที่บรรลุนิสิตาบัน ก่อนลงท้ายที่เหตุการณ์ “กบฏพระยาสุรสีห์” ที่กรุงเก่า (กรุงศรีอยุธยา) ที่ขยายตัวลุกลามจนยกกองทัพมาที่กรุงธนบุรีและรบกันขึ้น ทว่าเมื่อพระเจ้าตากสินทราบว่าเป็นการรบกับฝ่ายเดียวกัน พระองค์หยุดการสู้รบและยอมออกผนวช ขณะที่พระยาสุรสีห์รักษาการ “นั่งช้าง” ว่าราชการ

⁸⁰ ปราโมทย์ เครือทอง, *ข้าแหละแผนยี่ดกรุงธนบุรี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555), 46-47.

แผ่นดินรอกองทัพที่ไปตีกัมพูชาถอยทัพกลับกรุงธนบุรี จากนั้นเจ้าพระยาจักรีที่พงศาวดารไทยเรียก “เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก” ก็กลับมา “ปราบยุคเข็ญ” ปราบดาภิเษกครองราชย์เป็นรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ นับแต่นั้นนโยบายเกี่ยวกับการขับเคี่ยวอำนาจกับราชสำนักเหงวียนก็เรียกได้ว่าเปลี่ยนไป โดยที่สยามกลับไปให้ความช่วยเหลือราชสำนักเหงวียนต่อสู้กับขบวนการเตยเซิน

หลักฐานเวียดนามให้ข้อมูลว่าการเปลี่ยนแปลงในกรุงธนบุรีครั้งนี้ ราชสำนักเหงวียนมีส่วนอยู่ไม่น้อย และน่าจะเกี่ยวโดยตรงกับ “แผนรัฐประหารพระเจ้าตาก” ที่ก่อตัวขึ้นตั้งแต่ปลาย ค.ศ. 1781 ส่งผลให้สถานการณ์ระหว่างราชสำนักเหงวียนกับสยามกลับเป็นพันธมิตรกัน เปลี่ยนจากเดิมแทนเป็นศัตรูงานของปรามินทร์ เครือทองที่ตั้งข้อสังเกตต่อพงศาวดารหลายเล่ม ทำให้ทราบว่าการขับไล่พระเจ้าตากมาไว้ที่กรุงธนบุรีสำคัญที่มักถูกอ้างอิงในกรณีนี้ เช่น พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา มีการ “ตัดสลับเหตุการณ์” ที่สามารถเป็นเหตุผลอัน “ชอบธรรม” สนับสนุนการโค่นบัลลังก์พระเจ้าตากมาใช้ คือ นำหลายเหตุการณ์ที่เกิดใน ค.ศ.1781 มาวางไว้ใน ค.ศ. 1782 โดยจงใจให้ดูเหมือนเหตุเหล่านี้เกิดขึ้นหลังส่งกองทัพออกไปตีกรุงกัมพูชาแล้ว⁸¹

ส่วนสำคัญที่ผู้เขียนพบจากหลักฐานชั้นต้นของเวียดนามก็คือ ราชสำนักเหงวียนรับรู้เหตุการณ์นี้ไม่มากนักน้อย เพราะในช่วงที่พระยาสุรศักดิ์กรุงธนบุรีและน้องสั่งว่าราชการนั้น เป็นช่วงที่รอกองทัพเจ้าพระยาจักรีเดินทางกลับกรุงธนบุรี เห็นได้จาก บันทึกตระกูลหมัก ที่ระบุถึงการยกทัพกรุงธนบุรีมาตีกัมพูชาใน ค.ศ.1781 ว่านำโดยพระยา

⁸¹ เรื่องเดียวกัน.

จักรีกับพระยาสุรสีห์ และให้ข้อมูลสำคัญว่าแผนครั้งนี้ล้มเหลวเพราะเกิดความวุ่นวายในกรุงธนบุรีจากการที่พระเจ้าตากทรง “เสียพระสติ” ใช้อาญาสุวรรณค์” (พระบรมราชโองการของกษัตริย์) กับข้าราชการบริพาร

“จิ้งหรีดเป็นโรคเสียสติ วันใดก็นำเอาไพร่พลออกมาโบยตีสังหารตั้งธรรมเนียมเก็บภาษีเรือนกับราษฎร...ทุกคนถูกบังคับให้จ่ายบ้านไหนไม่มีเงินก็ถูกเขี่ยยตีและจำคุก เสี่ยงแห่งความเกลียดชังและสาปแช่งดั่งระงม จิ้งหรีดมีได้สำนึก กลับประกาศว่า อาญาสุวรรณค์ อยู่ในมือเรา ใครจักทำอะไรได้”⁸²

บันทึกตระกูลหมัก ยังระบุอีกว่าพระยาจักรีนั้นได้รับการติดต่อจากพระยาสุวรรณค์และรีบอพยพหนีไปเพียงน้องคือสุรสีห์ (ต่อมาคือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล วังหน้าองค์แรกของกรุงรัตนโกสินทร์) ที่ตกลงเห็นชอบที่จะเจรจาสงบศึกกับแม่ทัพถวิ (GiámquốcThuy) โดยระบุว่า

“นำเอามีดมีค้ำมาเป็นเครื่องยืนยัน...จากนั้นจักรีนำทัพกลับไปพระนครอย่างลับๆ กล่าวโทษจิ้งหรีดว่าสังหารขุนนาง ราษฎร มีพระทัยเหี้ยมโหด เป็นอาชญากร

⁸² Viện Việt Nam Học và Khoa học Phát triển, Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị gia phả, 64.

สมควรทำตามมติสววรรคคือประหารให้สิ้น องครักษ์นำ
 จิ้งเหวไปตัดศีรษะ ขุนนางได้ล้างพระราชวังให้สะอาด
 แล้วสนับสนุนให้จักรีขึ้นครองราชย์ สุรสีห์นำทัพกลับไป
 พระนครได้รับการสถาปนาเป็นกษัตริย์องค์ที่สอง...
 สถานการณ์ในสยามจึงกลับมาสงบร่มเย็น⁸³

เหตุการณ์นี้ ส่งผลกับสถานการณ์การปะทะกันระหว่างราชสำนัก
 สยามกับราชสำนักเวียงในพื้นที่ตอนล่างของคาบสมุทรมอินโดจีน
 คือ ทำให้สถานการณ์การเผชิญหน้าจบลง หลักฐานเขียนนามยังไป
 คลี่คลายปมในประวัติศาสตร์ไทยกรณีการรัฐประหารพระเจ้าตากสิน
 โดยสนับสนุนว่ามีการเตรียมการโดยเจ้าพระยาจักรีมาก่อน และได้รับความ
 ร่วมมือของกองทัพราชวงศ์เวียงในกัมพูชาเป็นกุญแจดอก
 สุดท้าย ส่งผลให้แผนรัฐประหารในกรุงธนบุรีประสบความสำเร็จผลที่
 ชัดเจนหลังแม่ทัพของตระกูลเวียงร่วมมือ คือทำให้พระยาจักรียกทัพ
 กลับโดยสะดวกไม่ต้องทำศึกยืดเยื้อ และได้ปราบดาภิเษกเป็นรัชกาลที่
 1 ราชสำนักสยามสมัยรัชกาลที่ 1 ต่อมาก็เปลี่ยนท่าทีกับตระกูลเวียง
 แม้โยบายขยายอิทธิพลไปยังทิศตะวันออกจะยังไม่เปลี่ยนแต่ในช่วง
 หลังจากนั้นสยามจะอาศัยการทำสงครามช่วยเหลือตระกูลเวียง (ที่ได้
 สร้างความสัมพันธ์อันดีจากการยอมให้แม่ทัพของตนทำสัญญาสงบศึก
 กับสยามในกัมพูชา) ในนามขององเชียงสือ ที่หลบภัยการเมืองจาก
 ขบวนการเตยเซินเข้ามายังกรุงเทพฯ โดยองเชียงสือจะได้รับการ
 สนับสนุนกำลังทหารจากรัชกาลที่ 1 กลับไปรบในที่ราบลุ่มปากแม่น้ำ
 โขงกับขบวนการเตยเซิน

⁸³ Ibid., 66.

เมื่อสยามทำสงครามบริเวณคาบสมุทรอินโดจีนในช่วงต่อมาของเซียงสือจึงเป็นเสมือนสะพานเชื่อมนำกำลังสยามเข้าไปมีอิทธิพลเหนือที่ราบลุ่มปากแม่น้ำโขงเหนือราชสำนักกัมพูชา และกำราบขบวนการเดียดิน เมื่อเป็นเช่นนี้ หากพิจารณาถึงสถานการณ์ในภาพรวม การขับเคี่ยวในช่วงแรกระหว่างสยามกับเวียดนามตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรีจึงมีบทสรุปของการเปลี่ยนศัตรูคู่แค้นกลับมาเป็นพันธมิตรกันด้วยเหตุที่สถานการณ์ที่เกิดขึ้นภายในของแต่ละฝ่ายเป็นปัจจัยผลักดันที่สำคัญ

5. บทสรุป

ห้วงเวลาดังแต่ช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจนถึงการล่มสลายใน ค.ศ. 1767 ต่อเนื่องจนถึงระยะที่ราชธานีสยามย้ายมาอยู่ที่กรุงธนบุรี เป็นช่วงที่สถานการณ์บนแผ่นดินใหญ่ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว รัฐสำคัญๆ ไม่ว่าจะเป็นอยุธยา อังวะ และรัฐในพื้นที่ที่ปัจจุบัน คือ เวียดนามนั้นเสื่อมสลายลงและเกิดใหม่ซึ่งเป็นผลจากภัยสงครามทั้งภายในและภายนอก กรณีเวียดนามความพยายามขยายตัวลงมาจากคาบสมุทรอินโดจีนภายใต้การนำของตระกูลเหงวียนทำให้เกิดสถานการณ์เผชิญหน้ากับสยามอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะสถานการณ์การแย่งชิงราชบัลลังก์ในราชสำนักกัมพูชาและพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง ความพยายามส่งผู้คนลงมาตั้งถิ่นฐานบริเวณปากแม่น้ำโขง การล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาจึงทำให้การขยายอำนาจของตระกูล

เหงวียนเป็นไปอย่างรวดเร็วรวมไปถึงการเกิดขึ้นของเมืองที่ปกครองตนเองกิ่งอิสระในพื้นที่ขอบของมณฑลรัฐใหญ่ๆ ที่โดดเด่น คือ ฮาเตียนที่มีชาวจีนเชื้อสายกวางตุ้งปกครองที่มั่งคั่งขึ้นมาจากการค้าทางทะเล

ทว่า เมื่อสยามเริ่มฟื้นตัว สยามมิได้คงนโยบายเดิมสมัยอยุธยาที่ถึงแม้จะมีนโยบายขยายอำนาจเข้าไปควบคุมหัวเมืองลาวหรือกัมพูชา แต่ก็ไม่ได้ทำอย่างจริงจังเป็นเพียงแต่พยายามคงระบบการส่งบรรณาการเอาไว้ ทว่า เมื่อถึงยุคกรุงธนบุรีสยามได้เตรียมการขยายอิทธิพลของตนเองอย่างเป็นทางการเข้าไปในรัฐเหล่านี้และสนใจรัฐเหล่านี้มากขึ้นด้วยเหตุผลเรื่องทรัพยากรไม่ว่าจะสินค้าหรือแรงงานคน ในแง่ยุทธศาสตร์สยามยังต้องการควบคุมพื้นที่เหล่านี้เพื่อไม่ให้อิทธิพลต่างชาติเข้ามาใช้เป็นฐานเข้าไปโจมตีราชอาณาจักรเหมือนคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 อีก ดังนั้นจึงปะทะกับนโยบายขยายตัวลงใต้ของตระกูลเหงวียนโดยตรง

หลักฐานเวียดนามไม่ว่าจะบันทึกโดยราชสำนักหรือผู้ปกครองเมืองท่าอย่างฮาเตียนต่างก็ให้ภาพสยามในฐานะผู้รุกรานและก่อความเดือดร้อนเนื่องจากการเกณฑ์ทรัพยากรต่างๆ หลักฐานเวียดนามมองว่าเวียดนามมีสิทธิในกัมพูชาเช่นเดียวกับสยามขณะที่กรณีของฮาเตียนหลักฐานราชสำนักเหงวียนยืนยันว่าตระกูลหมักเข้ามาพึ่งอำนาจของตนมากกว่าสยามและราชสำนักเหงวียนมีหน้าที่ปกป้องคุ้มครองฮาเตียนโดยตรงไม่ลังเลที่จะส่งกำลังเข้าปะทะเมื่อมีการคุกคามจากกองทหารสยามขณะที่หลักฐานฮาเตียนแสดงให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างสมดุลอำนาจระหว่างรัฐขนาดใหญ่โดยในทางปฏิบัติ ฮาเตียนพยายามทิ้งน้ำหนักการพึ่งพาไปยังเวียดนามมากกว่าสยามที่พวกเขาทำเพียงแค่ส่งเครื่องราชบรรณาการตามธรรมเนียม ในขณะที่พยายามแยกตัวออกจากอำนาจของราชสำนักกัมพูชาที่เป็นอดีตเจ้าเหนือหัวในช่วงของการก่อตั้งเมืองที่อ่อนแอลงเรื่อยๆ

จะเห็นว่าการประลองกำลังเหนือคาบสมุทรอินโดจีนเริ่มมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาตอนปลาย สยามพยายามคงอำนาจของตนเหนือราชสำนักกัมพูชา ขณะที่ตระกูลเหงวียนพยายามขยายประชากรลงไปทางใต้และต้องการมีอิทธิพลเหนือราชสำนักกัมพูชาเช่นกัน แต่เมื่อสยามเข้าสู่ยุคกรุงธนบุรี สยามมีแรงขับเคลื่อนมากขึ้นในการเข้าแทรกแซงรัฐเหล่านี้ด้วยเหตุผลหลายข้อไม่ว่าจะเป็นการหากำลังคนเพิ่มเติม การเพิ่มอำนาจทางเศรษฐกิจด้วยการแสวงหาทรัพยากร การโจมตีเมืองท่าที่ปกครองตัวเองก็อิสระอย่างฮาเตียนที่หนุนอำนาจของตระกูลเหงวียน ขัดผลประโยชน์ทางการค้าของกรุงธนบุรีอีกทั้งยังขัดขวางความพยายามเปิดความสัมพันธ์ทางการทูตกับจีนของกรุงธนบุรี ซึ่งเรื่องนี้ได้ปรากฏชัดเจนในหลักฐานจีนว่าหมักเทียนตั้นนั้นพยายามถวายนายงไปยังจักรพรรดิจีนว่าพระเจ้าตากสินนั้นไม่มีความชอบธรรมทางการเมืองในการเป็นกษัตริย์⁸⁴ ในขณะที่ผู้ปกครองของตระกูลเหงวียนเองก็มองว่าฮาเตียนเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่จะละทิ้งมิได้จึงได้พยายามจะคงอิทธิพลของตนไว้โดยยอมประนีประนอมกับสยามในช่วงที่ไม่มีทางเลือก แต่ก็มีมีการปรับนโยบายของตนไปตามสถานการณ์โดยยึดหลักว่าฮาเตียนนั้นเป็นเมืองภายใต้อำนาจของตนเสมอ

⁸⁴ วินัย พงศ์ศรีเพียร, *หมิงสี่อู่-ชิงสี่อู่ บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิง* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2559), 289. ประเด็นนี้จะไม่อภิปรายในบทความนี้เนื่องจากจะมุ่งศึกษามุมมองของหลักฐานเวียดนามที่มองการรุกของสยามเข้าไปในกัมพูชาและปากแม่น้ำโขงเป็นหลัก

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้าบุนนาค). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ 1-4. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2555.

ท่านผู้หญิงอรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา, ก่องแก้ว วีระประจักษ์, จรรยา
มาณะวิท, พรเพ็ญ อันตระกูล, ภัททิยา ยิมเรวัต, ศานติ ภัคดีคำ,
ศิริพันธ์ บุญศิริ และ อรวรรณทรัพย์พลอย. พงศาวดารเขมร จ.ศ.
1217 ใน ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 12.
กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร,
2549.

ปรามินทร์ เครือทอง. ข้าแหละแผ่นดินยึดกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ: มติชน,
2555.

ปรามินทร์ เครือทอง (บรรณาธิการ). ปรีศนาพระเจ้าตาก. กรุงเทพฯ:
มติชน, 2555

พันจันทนุมาศ (เจิม). พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับพันจันทนุมาศ:
จดหมายรายวันทัพ, อภินิหารบรรพบุรุษ และเอกสารอื่น.
กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2551

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องจดหมายความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์). กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2552.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. หมิงสี่อู่-ซิงสี่อู่ บันทึกเรื่องจริงแห่งราชวงศ์หมิงและราชวงศ์ชิงฯ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2559.

ศานติ ภัคดีคำ. เขมรรบไทย ว่าด้วยประวัติศาสตร์การสงครามระหว่างไทย-เขมร. กรุงเทพฯ: มติชน, 2554.

สุนทร ชูตินทรานนท์. พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า. กรุงเทพฯ: มติชน, 2537.

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. ประชุมพงสาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 12. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2549

ภาษาเวียดนาม

Viện Sử học, Viện Khoa học Xã Hội Việt Nam (Institute of History Studies, Department of Social Sciences of Vietnam). *Đại Nam Thực lục, tập 1* (Veritable Records of the Great South). Hà Nội: NXB Giáo dục, 2007.

Viện Việt Nam Học và Khoa học Phát triển, Đại học Quốc gia Hà Nội (Institute of Vietnamese Studies, Hanoi National University). *Hà Tiên trấn Hiệp trấn Mạc thị gia phả* (Genealogy of the Mạc Family). Hà Nội: NXB Thế Giới, 2006.

Trịnh Hoài Đức. *Gia Định Thành Thông Chí (Gia Định Gazetteer)*. n.p.: NXB Đồng Nai, 2005.

ภาษาต่างประเทศ

Chen, Chingho A. "Mac Thein Tu and Phraya Taksin: A Survey of Their Political Stand Conflicts and Background." in *Proceedings Seventh IAHA Conference Bangkok 22-26 August 1977 Vol.II* edited by William Warren. Bangkok: Chulalongkorn University Press, 1977.

Cooke, Nola and Li, Tana edited. *Water Frontier: Commerce and the Chinese in the Lower Mekong Region, 1750-1880*. Singapore: Singapore University Press; Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2004.

Dutton, George. *The Tây Sơn Uprising: Society and Rebellion in Eighteen-Century Vietnam*. Chiang Mai: Silkworm Books, 2008.

Pawakapan, Puangthong R. "Warfare and Depopulation of the Trans-Mekong Basin and the Revival of Siam's Economy." in *Warring Societies of Pre-Colonial Southeast Asia* edited by Michael W. Charney and Kathryn Wellen. Copenhagen: NIAS Press, 2018.

Sakurai, Yumio and Kitakawa, Takako. “Ha Tien or Banteay Meas in the Time of the Fall of Ayutthaya.” in *From Japan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*, edited by Kennon Breazeale. Bangkok: The Foundation for the promotion of Social Sciences and Humanities Textbooks Project, 1999.

Sellers, Nicholas. *The Princes of Hà-Tiên(1682-1867)*. n.p.: Thanh-Long, 1983.

Smithies, Michael (edited). *Alexander Hamilton: A Scottish Sea Captain in Southeast Asia 1689-1723*. Chiang Mai: Silk-worm Books.

Taylor, Keith W. *A History of the Vietnamese*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Woodside, Alexander Barton. *Vietnam and the Chinese Model: A Comparative Study of Nguyen and Ch'ing Civil Government in the First Half of the Nineteen Century*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1971.